

Σύγκριση

Τόμ. 18 (2007)

Νίκος Καζαντζάκης, Ο φτωχούλης του Θεού

Elena Cappellaro

doi: [10.12681/comparison.10281](https://doi.org/10.12681/comparison.10281)

Copyright © 2016, Elena Cappellaro

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Cappellaro, E. (2017). Νίκος Καζαντζάκης, Ο φτωχούλης του Θεού. *Σύγκριση*, 18, 179–211.
<https://doi.org/10.12681/comparison.10281>

Νίκος Καζαντζάκης, *Ο φτωχούλης του Θεού*

«**Ε**γώ ο ανάξιος, που παίρνω σήμερα το φτερό να γράψω το βίο και την πολιτεία σου, πάτερ Φραγκίσκο, ήμουν, θυμάσαι, όταν με πρωτογνώρισες, ένας ταπεινός ζητιάνος...». Αυτός ο «ασκημομούρης, γεμάτος τρίχες» κι αγαθός ζητούσε το Θεό, και τον βρήκε ακολουθώντας ένα νεαρό που είχε παραδοθεί στη σάρκα. Όμοια με τη ζωή του φράτε Λέονε είναι η πνευματική πορεία του Καζαντζάκη, ο οποίος επίσης πήγαινε «από μοναστήρι σε μοναστήρι, από χωριό σε χωριό, από ερημιά σε ερημιά», από τον Βούδα στον Λένιν, από τον Νίτσε στον Χριστό, και ζητούσε τον Θεό: έως ότου, προς το τέλος της ζωής του, κατέληξε στον Άγιο που είχε καθοδηγήσει όλη την ύπαρξή του.

Πολλές φορές ο Καζαντζάκης ταύτισε τη ζωή του με εκείνη του Αγίου Φραγκίσκου από την Ασίζη. Στα 1922, στη Βιέννη, προσβλήθηκε από μια δερματική πάθηση που αλλοίωσε το πρόσωπό του: η αρρώστια συσχετίστηκε αμέσως με την ψυχολογική ταραχή που του προκαλούσε η ανικανότητα να ελέγχει το *sense sexual* του. Με τον ίδιο τρόπο οι μυστικοί του Μεσαίωνα τιμωρούσαν τη σάρκα τους για να μην εισέλθει σε πειρασμό. Πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, σύγκρινε τη λύπη του για τον «ερχομό των βαρβάρων» με τις πληγές του Αγίου.¹ Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιούσε συχνά κάποιες εκφράσεις του Αγίου που τον είχαν εντυπωσιάσει. Όταν έγραφε στους φίλους του, έκλεινε τις επιστολές με τον φραγκισκανό χαιρετισμό *Pax et bonum*. Του άρεσε να αποκαλεί το σώμα *fratello asino*.² Όλες αυτές όμως δεν είναι παρά μόνο εξωτερικές ομοιότητες. Μια εντολή είναι η πραγματική ομοιότητα ανάμεσα σε δυο ψυχές που ζητούσαν το αδύνατο: να ξεπεράσουν τα όρια της ανθρώπινης φύσης και να αναζητήσουν την αιωνιότητα.

– Παπτον ἄγαπημένε, εἶπα, δῶς' μου μιὰ προσταγή. [...]

– Φτάσε ὅπου μπορεῖς, παιδί μου...

Ἐφτασε ὡς τίς ρίζες τοῦ μυαλοῦ μου ἢ φωνή του, μὰ ἡ καρδιά μου δὲν τινάχτηκε.

– Παπτού, φώναξα τώρα πιὸ δυνατά, δῶς' μου μιὰ πιὸ δύσκολη, πιὸ χρησιμὰ προσταγή. [...]

– Φτάσε ὅπου δὲν μπορεῖς!³

Ο Άγιος στάθηκε συνοδοιπόρος του Καζαντζάκη από τα νεανικά του χρόνια, όταν δημοσίευε τα πρώτα του έργα με το ψευδώνυμο «Κάρμα Νιρβάμη». Ήταν

τότε η εποχή όταν, μαζί με τον Άγγελο Σικελιανό, επιθυμούσε να δημιουργήσει μια καινούργια, ανθρώπινη θρησκεία, που στόχευε να σώσει τον Θεό διά μέσου μιας σκληρής πάλης του σώματος με την ψυχή.⁴ Ήταν τότε και η εποχή που πρωτογνώρισε την Ελένη Σαμίου, η οποία επρόκειτο να γίνει πιστή σύντροφος για όλη την υπόλοιπη ζωή του.⁵ Εκείνη την εποχή, ο Καζαντζάκης ένιωσε ότι ο άνθρωπος έπρεπε να μάχεται για να μετατρέψει τη σάρκα σε πνεύμα, αλλά ο αγώνας απαιτούσε την υπέρβαση της φύσης. Ο Άγιος Φραγκίσκος από την Ασιζ του φάνηκε τότε το τελειότερο και συναρπαστικότερο παράδειγμα του αγωνιστή ετούτου, αν και η ριζοσπαστική του τάση τον καθιστούσε ανέφικτο για την πλειοψηφία των ανθρώπων:

Διάβασα τὰ «Fioretti», τὶς ligendes τοῦ Φραγκίσκου, τὴν καταφρόνια τῆς ζωῆς ἐτούτης, τὴν ἀγάπη τῆς ἀσκήμιας, ταπεινότητος, φτώχειας, τὴ λαχτὰρα νὰ γυρίσει στὸν οὐρανὸν, νὰ φύγει ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τῆς γῆς... Ἄν οἱ ιδέες οἱ θεμελιακὲς τοῦ Φραγκίσκου –φτώχεια καὶ παρθενιά– διαδίδουνταν σὲ ὅλο τὸν κόσμον, ἂν ὅλοι γίνονταν φραγκισκανοί, ὁ κόσμος θὰ χανόταν. Ἄν ὁ Φραγκίσκος ἐκήρυχνε ιδέες πρὸ προσιτῆς, πρὸ συμφωνεῖς μὲ τὴν καθημερινὴ καὶ πρακτικὴ ζωὴ, τὸ κήρυγμά του καμιά ἐπίδραση δὲ θὰ ἔχε.

Τὸ ἰδανικὸ πρέπει νὰ κηρύσσεται ἀπόλυτα, ἀψηλότερα ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου (σ' αὐτὸ ἔγκειται ἡ μυστικὴ του δύναμη, ἡ ἔλξη, τὸ ὀδυνηρὸ καὶ γόνιμο τέντωμα τῶν ψυχῶν νὰ τὸ φτάσουν καὶ ἐπομένως ἡ ἔγνωση, ἡ συντριβὴ, τὸ κλάμα, ἡ αἰώνια ἀνικανοποίησι).

Ἔτσι μόνον τὸ τέντωμα γίνεται ὅσο ἐνδέχεται ἰσχυρότερον πρὸς τ' ἀπάνου. Νὰ ᾖ ἀνένδοτος, χωρὶς «compromis» δίνοντας τὸν σκοπὸν θὰ κάμει πάντα «compromis», μὰ τὰ «compromis» αὐτὰ θὰ ᾖ λιγότερα, ἢ ἰσορροπία θὰ σταθεῖ τόσο ἀψηλότερα ὅσο τὸ τίναγμα (δηλαδή ἡ δυσκολία τοῦ ἰδανικοῦ) εἶναι ἰσχυρότερη.⁶

Καταφρόνια της ζωής, ταπεινότητα, φτώχεια. Αυτή η αυταπάρνηση φαινόταν στον Καζαντζάκη ως πρωτόγονη μορφή κομμουνισμού, όταν η αστική τάξη ξεκινούσε τα πρώτα βήματα που θα την οδηγούσαν στην εξουσία:

Ὁ ἅγιος αὐτὸς δὲν εἶναι τόσο θηλυπρεπὴς καὶ τρυφερὸς ὅπως θέλουνε νὰ μᾶς τὸν παραστήσουν οἱ βιογράφοι καὶ ἐκμεταλλευτῆς του λόγιοι. Ἦταν ὅλος ἐπιμονή, πείσμα, πεποίθησι, ἀγρίευε τρομερὰ ὅταν πῆγαιναν ἐνάντια στὸ σκοπὸ του. Ἦτανε μέγας, ιδεώδης κομμουνιστὴς. Εἶδε πὼς ἡ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἀπαγόρευε –αὐτὸ εἶναι ἡ βάση τοῦ τάγματός του– στοὺς μαθητῆς του νὰ ᾖ οἰανδήποτε ἰδιοκτησία, μικρὴ ἢ μεγάλη. Ζοῦσαν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους καὶ ὅταν δὲν εἶχαν ζηπάνευαν. [...] Μοναστήρια χτίστηκαν, τάγμα τεράστιο συμπτυκνώθηκε μὲ τρεῖς αὐτῆς ἀρχές: Ἀπόλυτη φτώχεια, ὑπακοὴ καὶ παρθενία. [...] Σήμερα, τὰ ἰδανικὰ ἄλλαξαν, τὰ μέσα τὰ σύγχρονα κλπ. Μὰ ἔνα ἀπομένει αἰώνιο, γιατί εἶναι ὄχι μονάχα πανανθρώπινο σὲ ὅλους τοὺς καιροὺς καὶ τόπους, μὰ ἀκόμα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι τὸ μέγα μυστικὸ τῆς ζωῆς: τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἂν δὲν ὑπάρχει πίστι. Πίστι μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια: Ἀκλόνητη πεποίθησι στὸν ἄγνωστο.⁷

Ακολουθώντας τα βήματα του Αγίου, ο Καζαντζάκης νόμιζε ότι θα ήταν δυνατό και για τον ίδιο να φτάσει στη λύτρωση:

Lenotschka, ἄχ, νὰ μποροῦσε νὰ γίνει τὸ σῶμα μου ὅλο ἀντάξιο τῆς κεφαλῆς μου! Κάποτε περνοῦν ἀπὸ τὰ μάτια μου ἀφρικανικὲς ἀστραπές, φωνάζω: Νά, εἶμαι ἕτοιμος! καὶ πάλι σβήνουνε, σβήνουνε ἢ ὀργανώνονται σὲ μιὰ συνεχή, ἄτρεμη, ἀνένδοτη καταιγίδα. Θὰ δοῦμε. Σκληρὸ εἶναι τὸ κύτταρο ποὺ μοῦ παράδωκε ὁ Bernardone πατέρα μου, τρυφερό, παθητικὸ εἶναι τὸ κύτταρο τῆς Pica, τῆς μάνας μου. Νὰ δώσει ὁ Θεὸς λίγο πρὶ νὰ πεθάνω νὰ κατορθώσω τὴν ἀνώτατη σύνθεσι.⁸

Εἴμαστε ἄναντροι, μπαλωματῆδες, ὑποκριτές. Μιὰ μόνο γενναία πράξι ὑπάρχει: νὰ ρίξεις ὅ,τι ἔχεις, περιουσία, βολικάδα, συνήθειες καὶ νὰ βγεῖς στοὺς δρόμους νὰ φωνάξεις! Πῶς ξεχωρίζουν οἱ μεγάλες ψυχές ἀπ' τὶς μέτρες; Μόνο ἔτσι. «Ἀφеле πάντα!» ὅπως πρόσταζε ὁ Πλωτίνος. Γδύσου, ὅπως ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος. Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἡ πηγὴ κάθε ἀθλιότητος. Πότε θὰ μπορέσω νὰ τὸ κάμω;⁹

Ἡ πορεία του Καζαντζάκη πρὸς τὴν προσωπικὴ του λύτρωση ξεκίνησε ἀπὸ τὸ προσκύνημά του στὴν πατρίδα του Αγίου.

Στὴν πατρίδα του Αγίου Φραγκίσκου

1924. Ὁ Καζαντζάκης βρίσκεται στὴ Νάπολη, «στὴν πιο παρδαλή, φωνακλό, εξωφρενικὴ πολιτεία τῆς Ευρώπης».¹⁰ Μέσα στὴν παραφροσύνη ποὺ τον περικυκλώνει δὲν μπορεῖ νὰ ἐργάζεται. Ξαφνικά παρουσιάζεται ἡ ευκαιρία νὰ καταφύγει σ' ἓνα ἡσυχό μέρος:

Κατὰ τὶς 22 Φλεβάρη φεύγω ἀπὸ τὴ Νάπολη καὶ θὰ καταφύγω σ' ἓνα ἡσυχό μέρος, ποὺ τὸ ξέρεις ξακοῆς: στὴν πατρίδα τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου, στὴν Assisi. Ἐδῶ στὸ σπίτι, ποὺ κατὰ θεία τύχη βοήθα, ἔμενε pension μία γηραιά κοντέσα ἀπὸ τὴν Assisi.¹¹

Ἡ ἀφιξή του στὴν ἁγία πόλη τού φάνηκε ἀμέσως αἰσιος οἰωνός:

Χθές, φεύγοντας γιὰ τὴν Assisi, πέτυχα θαυμαστὴ μέρα: Ἡλιος, οὐρανὸς γαλανός... Ἐφτασα κατὰ τὶς 6. Ἡ Assisi σ' ἓνα ὕψωμα, γύρα κάμπος ὅλο ἐλιές καὶ πέρα βουνὰ χιονισμένα. [...] Ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὴ γαλήνη τοῦ τοπίου, τὴ γλύκα τῶν βουνῶν, τὴν ἡσυχία, τὴ συγκίνηση τῆς καρδιάς μου. Τὰ σπίτια ἔλαμπαν κάτωσπρα, τὸ κάστρο στὴν κορυφή, ὅπως τοῦ Μυστρά, ἔπειτα ἔβλεπα τὸ Μοναστήρι, τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δαμιανοῦ, τῆς Ἁγίας Κλάρας, τοῦ Ἁγίου Ρουφίνου – ὅλα τοῦτα τὰ γνώριζα καλὰ ἀπὸ εἰκόνες καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου. [...] Ὁ ἀγέρας, οἱ στέγες τῶν σπιτιῶν, τὰ περβολάκια, οἱ ἀντές, ἦταν γεμάτα ἀπὸ τὴν ἀόρατη παρουσία τοῦ Φτωχοῦ τοῦ Θεοῦ.¹²

Ἡ ἐμπειρία του στὴν Αἰσίζη υπήρξε ἀξέχαστη:

Τρεῖς μῆνες ἔμεινα στὴν Ἀσίζη· ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος καὶ ἡ κοντέσα Ἐρικέτα μὲ κρατοῦσαν, δὲ μὲ ἄφηναν νὰ φύγω. Ποῦ νὰ πάω; Ἄν ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐτυχία, γιατί νὰ φύγω; Ποῦ μποροῦσα νὰ βοθῶ πρὸ σίγουρο, πρὸ ἀγαπημένο σύντροφο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο, ποὺ πῆγαινα καὶ τὸν ἔβλεπα κάθε μέρα σπίτι του, πρὸ χαριτωμένη συντροφισσα ἀπὸ τὴ ζωντανὴ ἑτοῦτη Ἅγια Κλάρα, τὴν κοντέσα; Σεριάντζα ὅλη τὴ μέρα τὴ γელαστὴ Οὐμπρία, μέσα ἀπὸ τ' ἀμπέλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνες ἀκολουθοῦσα τ' ἀχνάρια τοῦ Ἁγίου· ὅλη ἡ ἀνοιξὴ μοῦ φάνταζε μιὰ φραγκισκανικὴ λιτανεία ἀπὸ κόκκινα, κίτρινα, κάτωσπρα fioretti... Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος μὲ τὴν ἀκολουθία του τὰ λουλούδια ἀνέβαινε πάλι ἀπὸ τὰ χόματα τῆς Αἰσίζης καὶ

χαιρετούσε τὸν ἀδερφὸ τὸν Ἥλιο. Τὸν ἀδερφὸ τὸν Ἄνεμο καὶ τὴν ἀδερφή μας τὴ Φωτιά καὶ τὸ χαρούμενο ἀδερφάκι μας τὸ Νερό... Καὶ τὴν κοντέσα· καὶ τὸ εὐτυχισμένο Κρητικόπουλο κοντά της.¹³

Πολλά χρόνια αργότερα, περιγράφοντας τη φτώχεια που είχε συναντήσει στις εργατικές περιοχές του Βερολίνου, του φάνηκε φυσιολογικό να αναφέρεται στο προσκύνημα του 1924.

Ντρέπουμε να βλέπω τον πόνο του ανθρώπου, κι εγώ να μάχουμε να μετουσιώνω όλη ετούτη τη φρίκη σ' εφήμερο μάταιο θέαμα. [...] Όσο κοίταζα τα παιδιά που πεινούσαν κι έκλαιγαν και τις γυναίκες με τα βουλιαγμένα μάγουλα και τα μάτια τα γεμάτα μίσος και πόνο, η καρδιά μου σιγά σιγά έλιωνε. [...] Τις δύσκολες αυτές μέρες που μοχτούσα, ενάντια στη φύση μου, να ξεπεράσω το μισητό εγώ και να πασκίσω ν' αλαφρώσω τον πόνο του ανθρώπου, πέρασε από το νου μου μια τρισεύγεννη μορφή θυσίας κι αγάπης, λες κι ήθελε να μου δείξει το δρόμο· και θυμήθηκα ένα λόγο που είπε μια μέρα: «Πρέπει πάντα ν' ακούμε την κραυγή του ανθρώπου να μας φωνάζει: Βοήθεια!».

Όταν, στο προσκύνημά μου στην Ιταλία, μπήκα στα στενά δρομάκια της Ασιζης κι άκουσα, ήταν δειλινό, τις καμπάνες να χτυπούν χαρμόсуна από το καμπαναριό του Φτωχούλη του Θεού κι από το Μοναστηράκι της Άγιας Κλάρας, ένιωσα ανείπωτη ευδαιμονία. [...] Και τώρα, στις δύσκολες ετούτες μέρες, που μάχουνταν η ψυχή μου ν' ανέβει λίγο πιο πάνω, άνοιξε η καρδιά μου και τινάχτηκε η Ασίζη. Κι ανέβηκε στο φως, στις κρίσιμες ετούτες μέρες, ο γιος του Μπερναρντόνε, μπήκε μπροστά, κουρελιάρης, ξυπόλυτος, και μου 'δειξε με το χέρι του το δρόμο. Δεν ήταν δρόμος, ήταν όλο πέτρα και γκρεμούς ανηφόρι. Μα όλος ο αγέρας μוסκοβολούσε από το άρωμα της αγιοσύνης. [...] Ήταν ο Άγιος ο ίδιος που τυραννούσε το σώμα του, αρνιόταν τις χαρές των πέντε αισθήσεων, έριχνε στάχτη στο φαί του, όταν ένιωθε εντός του ν' αναγλείφεται ο δαίμονας της λαιμαργίας· στην καρδιά του χειμώνα βουτούσε στο παγωμένο ρυάκι, αγγυπνούσε, πεινούσε, κρύωνε και τόσο είχε τυραννήσει το πηλίνο σώμα, που πεθαίνοντας το λυπήθηκε, στράφηκε και του κάνει: «Συχώρεσέ με, αδερφέ μου γαϊδούρι· σε βασάνισα πολύ».

Μα η φτώχεια ετούτη ήταν φραγκισκάνικη· δηλαδή σίγουρη για τα πλούτη της, για τη μυστική άνοιξη που ετοιμάζει, για το ζεστό καλοκαίρι που κρύβει μέσα της, γεμάτο καρπούς. [...] Ποτέ την ταύτιση του Αγίου Φραγκίσκου με την άνοιξη δεν την είχα ζήσει τόσο βαθιά. Γιατί καμιά από τις τρεις μεγάλες φραγκισκάνικες εντολές – τη Φτώχεια, την Υπακοή, την Παρθενία – δεν είναι τόσο αρμονισμένη με την αγνή, ακατάπαυτα ανανεούμενη ψυχή του Φραγκίσκου όσο η μεγάλη ανοιξιάτικη εντολή της Παρθενίας. [...] Κι άξαφνα πάλι, χωρίς καμιά συνειδητή προσπάθεια, έζησα το βαθύ νόημα της τρίτης θεμελιακής φραγκισκάνικης εντολής: της Υπακοής. Να υπακούς σε νόημα αυστηρό, ν' αφήνεις μ' εμπιστοσύνη στις απηλές ορατές δυνάμεις γύρα σου και μέσα σου, με την ακλόνητη πίστη πως αυτές ξέρουν τα πάντα κι εσύ τίποτα – αυτός είναι ο δρόμος, ο μόνος, της γονιμότητας. Κάθε άλλος είναι άγονος και παραπλανητικός, γιατί δε φέρνει πουθενά, παρά μονάχα, ύστερα από μάταιες, αλαζονικές περιπλήνησες, στο άθλιο πίσω καταραμένο εγώ.

Κι έτσι πάλι ο Άγιος Φραγκίσκος ανέβηκε από την αγαπημένη του ετούτη γης και τον είδα ξαπλωμένο στο χώμα, όπως ήταν τα ξημερώματα που τον βρήκαν κατάχαμα στον κήπο της Άγιας Κλάρας να ψέλνει τα εγκώμια του ήλιου, της φωτιάς και του νερού, και

να πεθαίνει. Ήταν ευτυχής· είχε υποταχτεί στον αιώνιο νόμο, είχε γεμίσει τα χέρια του καρπούς και γύριζε σαν καλός εργάτης στον Κύριο.¹⁴

Ο Καζαντζάκης επισκέφτηκε κι άλλη φορά την Ασίζη, την άνοιξη του 1926, φεύγοντας βιαστικά από την Ισπανία. Ο Μουσολίνι είχε ανακηρύξει εθνική γιορτή την έβδομη εκατονταετηρίδα του, και χιλιάδες προσκυνητές είχαν πλημμυρήσει τη χαριτωμένη πόλη της Ουμβρίας.

Συλλογίζουμαι, με βία διασκίζοντας το παρδαλό πλήθος: Τι σχέση έχει ο Άγιος Φραγκίσκος με τη φασιστική Ιταλία; Τι σχέση έχει με όλη τη σύγχρονη ζωή μας; Μεγάλη αγανάκτηση γεννιέται σ' όποιον κοιτάζει με καθαρό μάτι τον αναίσχυντο αυτόν εορτασμό, όχι γιατί η εποχή μας είναι τόσο αντίθετη με τα φραγκισκανικά ιδανικά, μα γιατί δεν έχει την τιμιότητα να το ομολογήσει. Η ψευτιά μας, η υποκρισία, η ανανδρία, γιομώνει την καρδιά αγανάκτηση. [...]

Μέσα στη φασιστική Ιταλία, μέσα στην πάνοπλη, αλληλομισούμενη, σαρκοβόρα σύγχρονη ανθρωπότητα, κυκλοφορεί ο Άγιος Φραγκίσκος και πανηγυρίζεται, στεφανωμένος με λουλούδια – σα σφαχτάρι.

Βρισκόμαστε στον αστερισμό των λύκων. Ο Άγιος Φραγκίσκος είναι ένα μικρό αρνί και μας αρέσει – ακριβώς γιατί είμαστε λύκοι.¹⁵

O Johannes Joergensen

Πολύτιμος καρπός της πρώτης διαμονής του Καζαντζάκη στην Ασίζη υπήρξε η γνωριμία του με τον Johannes Joergensen, συγγραφέα μιας βιογραφίας του Αγίου Φραγκίσκου, την οποία ο Καζαντζάκης είχε διαβάσει. Οι επιστολές του στη Γαλάτεια μαρτυρούν μια οργανωμένη συνάντηση, η οποία δεν φάνηκε να εντυπωσιάζει θετικά τον Καζαντζάκη:

Έλπίζω έδω να δουλέψω καλά, γράφει ο Καζαντζάκης στη Γαλάτεια. Ή κοντέσα έγραψε στο Joergensen, πού μένει έδω (έγραψε το περίφημο βιβλίο για τον Άγ. Φραγκίσκο, τό 'χουμε σπίτι κι αν έχεις καιρό διάβασέ το), να έρθει να γνωρισθούμε, κι αυτός απάντησε πώς θα 'ρθει αύριο στις 4. Επίσης έγραψε σε μερικούς λόγιους Φραγκισκανούς μοναχούς να 'ρθουνε σπίτι, όπου υπάρχει ένας «περίφημος Έλληνας» – κ' έτσι τὰ βραδιά θά 'χω μιά περίεργη συντροφιά από φραγκοπαπάδες! [...] Και σὺ διάβασε τὸν St. Francois του Joergensen.¹⁶

Γύρισα κατὰ τίς 4 καὶ μὲ περίμενε σπίτι ὁ συγγραφέας τοῦ «Ἁγ. Φραγκίσκου», ὁ Δανὸς Joergensen καὶ δυὸ φραγκισκανοὶ καλόγεροι. Μιλήσαμε γιὰ τὸν Φραγκίσκο, γιὰ τὴν Κρήτη, γιὰ τὴ θάλασσα... Ὁ Joergensen εἶναι ὡς 60 χρονῶν, ἔξυπνος, πικραμένος, μέτριος. Ὅταν θὰ διορθωθεῖ ὁ καιρὸς θὰ συναντιόμαστε γιὰ περίπατο: μὰ τίποτα δὲν ἐλπίζω ἀπὸ τὴ συντροφιά του.¹⁷

Στην *Αναφορά στον Γκρέκο*, όμως, η πρώτη τους γνωριμία περιγράφεται ως μια τυχαία συνάντηση, όπου οι δυο συγγραφείς βρέθηκαν αδερφωμένοι από την αγάπη για τον Άγιο, καθώς και για την ποίηση:

Μάχουμουν, θυμούμαι, τους μήνες εκείνους, περιδιαβάζοντας τα χρώματα και τα στενά δρομάκια της Ασιζής, κοιτάζοντας τις ζωγραφιές μέσα στο μεγάλο αρχοντικό του Φτωχούλη του Θεού, να ζήσω κι εγώ, όσο μπορούσα, μιαν τέτοια άνοιξη, ένα τέτοιο χινόπωρο. [...] Σίγουρα όμως, χωρίς να το θέλω, το πρόσωπό μου θα 'δειχνε τον αγώνα και τον πόνο. Γιατί, βγαίνοντας από την καστρόπορτα της Άγιας Κλάρας, συνάντησα έναν άνθρωπο λιγνό, αιψηλόκορμο, που άρχισαν τα ξανθά του μαλλιά να ψαραίνουν. [...] Ένα πρωί ο άγνωστος σταμάτησε, με κοίταξε, δίστασε μια στιγμή.

– Θέλετε να περπατήσουμε λίγο μαζί; μου κάνει.

– Θέλω.

Ύστερα από λίγα βήματα:

– Είμαι από την Ελλάδα, του λέω, κι ήρθα στην Ασιζή κι αγάπησα τον Άγιο Φραγκίσκο.

– Κι εγώ, αποκρίθηκε ο άγνωστος, είμαι από την άλλη άκρη της Ευρώπης, από τη Δανία· αγαπώ κι εγώ τον Άγιο Φραγκίσκο και ζω εδώ χρόνια στην Ασιζή και δεν μπορώ να τον αφήσω. Με λένε Γιόργκενσεν.

Τινάχτηκα.

– Αυτός που έγραψε το λαμπρό βιβλίο για τον Άγιο;

Ο Γιόργκενσεν χαμογέλασε με πικρία· κούνησε το κεφάλι.

– Ποιος μπορεί ποτέ να μιλήσει για τον Άγιο Φραγκίσκο όσο του αξίζει;¹⁸

– Πού πήγατε ξημερώματα; ρώτησε η κοντέσα [αφού ο Joergensen αποφάσισε να την επισκεφτεί]· είμαι βέβαιη, μιλούσατε για τον Άγιο Φραγκίσκο.

– Πώς το ξέρετε, κοντέσα; έκαμε ο Γιόργκενσεν και με κοίταξε χαμογελώντας.

Η κοντέσα γέλασε:

– Γιατί, αποκρίθηκε, τώρα να, που βγήκα έξω στον κήπο, σας είδα από μακριά να 'ρχεστε κι ήσασταν τυλιμένοι κι οι δύο μέσα σε φλόγες!¹⁹

Ο ίδιος ο Καζαντζάκης μας επιτρέπει να καταλάβουμε για ποιο λόγο ο λαμπρός βιογράφος του Αγίου δεν κέρδισε αμέσως τη συμπάθειά του. Εκείνη την εποχή, ο 41χρονος Καζαντζάκης πάλευε ακόμη για τη λύτρωση τη δική του και της ανθρωπότητας, και απορούσε αν αυτός ο στόχος ήταν εφικτός. Ο Joergensen όμως, 20 χρόνια μεγαλύτερος, είχε βρει στη γαλήνη της Ασιζής την απάντηση στις ανησυχίες της ψυχής του: αυτή η ασφάλεια ίσως ξένιζε τον νέο αγωνιστή.

Όταν ήμουν κι εγώ νέος [έλεγε ο Δανός] είχα μεγάλες, εωσφορικές φιλοδοξίες· έγραφα μυθιστορήματα όλο φιληδονία, ειρωνεία και πάθος· με τον καιρό δε με χωρούσε πια η τέχνη, ρίχτηκα στην επιστήμη, φανατίστηκα με το δαρβινισμό και με όλες τις αντιχριστιανικές ιδέες· ήθελα να σπάσω όλα τα δεσμά, θρησκεία, πολιτεία, ηθική, και θρόνισα το εγώ στο κέντρο της ζωής. «Πόλεμος στον παμπάλαιο οχτρώ!» διαλαλούσα· παμπάλαιο οχτρώ, έτσι έλεγα το Θεό. Έγραφα, έκανα παντού ομιλίες, κρατούσα μια σημαία κι έτρεχα. Άξαφνα σώπασα, σταμάτησα. Απροσδόκητη ανησυχία, ανεξήγητη, ανατάραξε την καρδιά μου· δεν ήξερα πώς ήρθε η ανησυχία αυτή, από πού ήρθε – ή μπας κι ήταν μέσα μου πάντα και περίμενε την ώρα της; [...]

Τύπωσα ένα *Οδοιπορικό*, κι έλεγα, προσπαθούσα να πω, τι συγκίνηση ένιωσα βλέποντας τις παλιές πολιτείες, τα καστέλια, τις εκκλησίες, τις ζωγραφιές... Είχα πάει σ' ένα

Μοναστήρι Βενεδικτίνων, μα τρόμαξα κι έφυγα ευτύς την άλλη μέρα το πρωί· τόσο γλυκιά και γοητευτική μου είχε φανεί η ζωή και τόσο αντίθετη απ' ό,τι την είχα ζήσει, μέσα στο ήσυχο ετούτο μακάριο Κοινόβιο. Για πρώτη φορά έβλεπα ποιος είναι ο δρόμος που φέρνει στην ευτυχία – και δίσταζα να τον πάρω [...].

– Εκεί για πρώτη φορά, είπε, στην Πορτσιούνκολα, χωρίς να το θέλω, λύγισα τα γόνατα, κοιτάζοντας τον πληγωμένο σε πέντε μεριές του κορμιού του Άγιο. Μα ντράπηκα, θύμωσα, σηκώθηκα κι έφυγα. Τι έπαθα; αναρωτιόμουν με θυμό· γιατί γονάτισα; Μα συνάμα στο σπλάγχο μου απλώνονταν ανεξήγητη γαλήνη. Γιατί; γιατί; αναρωτιόμουν πάλι· γιατί να νιώθω τόση ανακούφιση; Κι αληθινά, ποτέ στη ζωή μου ως τότε δεν είχα δοκιμάσει τόση ευτυχία. Κι όμως, ένας μέσα μου δεν ήθελε να πιστέψει. Περιφρονούσε κάθε υπερφυσικό, σ' ένα μονάχα είχε εμπιστοσύνη: στο νου του ανθρώπου. Αυτός ό,τι πει. Αυτός ήταν που στέκουνταν στην πόρτα της καρδιάς μου και δεν άφηνε το θάμα να μπει.

– Λοιπόν; έπειτα; πώς σας ήρθε η λύτρωση; ρωτούσα ανυπόμονα, βλέποντας το σύντροφό μου πάλι να σωπαίνει.

– Ήσυχα, αθόρυβα, όπως έρχεται σχεδόν πάντα. Όπως ωριμάζει και μελώνει ένας καρπός. Έτσι ωρίμασε η καρδιά μου και μέλωσε. Όλα άξαφνα μου φάνηκαν απλά, σίγουρα· έπαψαν οι αγωνίες κι οι δισταγμοί, τα παλέματα. Κάθισα στα πόδια του Άγιου Φραγκίσκου, μπήκα στον Παράδεισο. Τούτος ο Φραγκίσκος είναι ο αδελφός θυρωρός που μου άνοιξε την πόρτα.²⁰

Αίγινα 1943: «Απελπισμένοι και θεονήστικοι, γράφει η Ελένη Σαμίου, δεν ξέραμε πια τι ν' αποφασίσουμε, όταν ο Άγιος Φραγκίσκος, ο αγαπημένος άγιος του Νίκου, ήρθε βοήθειά μας.

– Αν δέχεστε να μας μεταφράσετε τον “Άγιο Φραγκίσκο” του Γιόργκενσεν και να μας γράψετε κι ένα μεγάλο Πρόλογο, θα σας ανταμείψουμε με τρόφιμα, προτείνουν μια μέρα οι καθολικοί παπάδες στον Νίκο. Κι ο Καζαντζάκης έπιασε πάλι την πένα με μεγάλο κέφι».²¹

Για τούτη την εργασία, που κυριολεκτικά έσωσε την οικογένεια Καζαντζάκη από την πείνα, ο πατέρας Θεόδωρος Κοντίδης μου ανέφερε αυτή τη μαρτυρία:

«Η παραγγελία της μετάφρασης από το βιβλίο του Γιόργκενσεν έγινε από την κοινότητα της Ελληνικής Καθολικής Εξαρχίας (τους λεγόμενους Ουνίτες) που έχουν την εκκλησία και την κοινότητά τους στην Αθήνα, Αχαρνών 246. Αυτοί είχαν και έχουν τον εκδοτικό οίκο Καλός Τύπος. Εκεί πρωτοδημοσιεύτηκε η μετάφραση του Καζαντζάκη. Δεν ξέρω αν υπήρξε συμβόλαιο αλλά η συμφωνία έγινε για μια αμοιβή σε τρόφιμα. Πράγματι, κατά την μαρτυρία της συζύγου του Καζαντζάκη στον πατέρα Αθανάσιο Αρμάο πριν μερικά χρόνια, μια μέρα του 1943 στην Αίγινα, όπου η ίδια έψαχνε αγριόχορτα για να μαγειρέψει κάτι, τους ήρθε ένα τσουβάλι με τρόφιμα ως αμοιβή για την μετάφραση. Έκαναν τότε μεγάλες χαρές».

Ξεκίνησε τότε ένας άθλος που αφιερώθηκε στη γυναίκα που κατέστησε εφικτή, σχεδόν είκοσι χρόνια πριν, αυτή την εξαιρετική γνωριμία.

Ένα χρονικό του «Φτωχούλη του Θεού»

Το καλοκαίρι του 1952, ο Καζαντζάκης ταξίδεψε στην Ιταλία μαζί με τη γυναίκα του. Όταν γύρισε στην Antibes, στη Villa Manolita, ο Νίκος Καζαντζάκης είχε την ιδέα να γράψει ένα βιβλίο για τη ζωή του Αγίου Φραγκίσκου:

Επιτέλους γύρισα στο πράσινο έρημητήριό μου –έγραφε στὸν Böttje Knös– καὶ κάθουμαι πάλι μπροστὰ στὸ τραπέζι τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς χαρᾶς μου, κρατῶ τὴν πένα καὶ γράφω. Πολὺ ὠραῖα πράγματα ξανάδα στὴν Ἰταλία, χάριζα πολὺ, σκέφτηκα πολὺ καὶ στὴν Ἀσίξη ξανάζησα τὸ μεγάλο μάρτυρα καὶ ἥρωα, πὺν τόσο ἀγαπῶ, τὸν ἅγιο Φραγκίσκο. Καὶ τώρα μὲ κυρίεψε ὁ πόθος νὰ γράψω ἕνα βιβλίο γι' αὐτόν. Θὰ τὸ γράψω; δὲν ξέρω ἀκόμα· περιμένω ἕνα σημάδι καὶ τότε θὰ τὸ ἀρχίσω. Πάντα, καθὼς ξέρετε, ἡ πάλαι μέσα μας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό, τῆς ὕλης μὲ τὸ πνεῦμα, εἶναι τὸ σταθερὸ leit-motiv τῆς ζωῆς μου καὶ τοῦ ἔργου μου...²²

Εκείνη την εποχή, ο Καζαντζάκης είχε τελειώσει τη μετάφραση της Ιλιάδας και ήταν απασχολημένος με τις πολλές διορθώσεις της. Ξαφνικά μια λοίμωξη στο μάτι τον ανάγκασε να διακόψει την εργασία. Ο Καζαντζάκης έπρεπε να πάει στην Ολλανδία για θεραπεία. Η αρρώστια δεν στάθηκε όμως εμπόδιο για τη μελέτη του Καζαντζάκη, που αρκετά χρόνια αργότερα, το Πάσχα του 1955, μπόρεσε να ομολογήσει στον Παντελή Πρεβελάκη:

... μπορεί γόνιμη ν' ναι ἡ ἀκίνησίᾳ αὐτῇ· ὅ,τι καλύτερο ἔχει ὁ «Φτωχούλης τοῦ Θεοῦ» τὸ ὑπαγόρευα στὴν Ἑλένη, τὴν ὥρα τοῦ πυρετοῦ...²³

Το βιβλίο δημοσιεύθηκε, συνάντησε αμέσως μεγάλη επιτυχία και μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες. Ο χαρακτήρας του Αγίου προκάλεσε ωστόσο πολλές συζητήσεις: ορισμένοι αναγνώστες ανησυχούσαν για τη σκληρότητα του βιβλίου, καθώς ήταν πολύ απομακρυσμένο από την κλασική και κάπως γλυκανάλατη εικόνα που συνδέεται με τον Φτωχούλη του Θεού. Ο Καζαντζάκης, εξάλλου, δεν ήταν συγγραφέας που θα μπορούσε να ακολουθήσει υποδοιμικά το δρόμο το χαραγμένο από τις πολυάριθμες βιογραφίες του Αγίου: ως ελεύθερο πνεῦμα, απεικόνισε έναν Άγιο που αντικατοπτρίζει το ιδανικό που ο ίδιος προσπάθησε να ακολουθήσει.

Στὸ βιβλίο μου θὰ βάλω τὰ λόγια τοῦ Φτωχούλη, αὐτὰ πὺν ξέρουμε πὺς εἶπε, μὰ καὶ ἄλλα πὺν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει πεῖ... Ὅπως τὸ ἔκανα καὶ μὲ τὰ Εὐαγγέλια. Γιατὶ εἶμαι βέβαιος πὺς ὁ Χριστὸς δὲ στάθηκε καταμεῖς τοῦ δρόμου. Ἡ καλοσύνη του προχώρησε πὺδ πέρα ἅπ' ὅ,τι θέλησαν νὰ ὁμολογήσουν οἱ μαθητὲς του... Δὲ θὰ κάνω φιλολογία, μήτε ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ὅ,τι μ' ἐνδιαφέρει εἶναι οἱ κρυφὲς δυνάμεις πὺν ὑπάρχουν μέσα μας καὶ εἶτε ἅπὸ δειλία εἶτε γιατί δὲν πιστεύουμε σὲ τίποτα τῆς ἀφῆνουμε καὶ χάνονται...

Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος γίνεται σήμερα πολὺ ἐπίκαιρος ὅχι μόνο γιατί μέσα του πραγματοποιεῖ τὴν τέλεια ἔνωση μὲ τὸ Σύμπαν, δηλαδή κάτι πὺν προσπαθεῖ νὰ φτάσει ἡ ἐπιστήμη ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλα μονοπάτια, ἀλλὰ καὶ γιατί ἡ καρδιά του βρῆκε τὴ λύση στὰ προβλήματα πὺν μένουν γὰ μᾶς ἀκόμα ἄλυτα:

φτώχεια, αδικία, βία... Μονάχα ή αγάπη, πού κηρύσσει ο Φτωχούλης του Θεού, μπορεί νά τὰ λύσει... Οί παλιοί άγιογράφοι ύπογράμμισαν τήν άφατη εϋδαμονία του Άγιου. Έγώ θά έπιμένω στη μεγάλη δυσκολία, πού βρίσκει ένας θνητός, γιά νά λευτερωθεί. Ό άγώνας είναι σκληρός κι ίσια-ίσια ό άγώνας αυτός μ' ένδιαφέρει πάνω άπ' όλα...».²⁴

Και το 1956, όταν ο δημοσιογράφος Pierre Descargues ρώτησε τον Καζαντζάκη γιατί έγραψε έναν τόσο «τρομερό» Άγιο Φραγκίσκο, ο Καζαντζάκης απάντησε:

Γράφω βιβλία, τὸ λιγότερο, θά 'λεγε κανείς, άνησυχαστικά, τὸ καλύτερο, «φοβερά», γιατί πρέπει νά ξαναλέμε στους ανθρώπους πὼς πᾶνε στὴν καταστροφή, πὼς ὁ κόσμος μας εἶναι στὴν ἄκρα τοῦ γκρεμοῦ. Λίγοι, πολὺ λίγοι συγγραφείς γνιάζονται γι αὐτό. [...] Πρέπει νά τοὺς ποῦμε πὼς πλησιάζουμε τὸ τέλος. Γράφω βιβλία γιά ν' ἀργοπορήσω τὸ τέλος. Έγραψα τὸν Άγιο Φραγκίσκο, γιατί ἡ ἐποχή μας ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἥρωες, πὺν νά εἶναι συνάμα καὶ ἅγιοι. Κι ἀγαπῶ ιδιαίτερα τὸν Άγιο Φραγκίσκο, ἔζησα πολὺν καιρὸ στὴν Άσίζη. Δυὸ φορὲς μοῦ ἔσωσε τὴ ζωή: τὴν πρώτη φορά, ὅταν κόντεψαμε νά πεθάνουμε ἀπὸ τὴν Πείνα στὴν Αἴγινα· τὴ δεύτερη φορά, ὅταν κόντεψα νά πεθάνω ἀπὸ ἓνα ἀπόστημα σὸ μάτι...»²⁵

Ο Άγιος Φραγκίσκος των καιρών μας

Στις 11 Αυγούστου 1955, όταν ἤδη δούλευε το μυθιστόρημα που θα δημοσιευόταν την επόμενη χρονιά, ο Καζαντζάκης είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τον άνθρωπο που ενσάρκωνε το ιδανικό του Αγίου Φραγκίσκου στη σύγχρονη εποχή. «Τον Schweitzer είχαμε τη μεγάλη τύχη να τον γνωρίσουμε στο πατρικό του σπίτι στο Gunsbach», μαρτυράει η Ελένη Σαμίου.²⁶

Πὼς ξαναγύρισαν, κατακάθαρες, με ὅλες τις λεπτομέρειες, οι μέρες εκείνες της Ασίζης και πὼς ο Άγιος Φραγκίσκος, χωρίς να ζητήσω τη βοήθειά του, ἔτρεξε να μου δείξει το δρόμο! Να μπορούσα! Έβλεπα ἀπὸ μακριά τον Άγιο ν' αγκαλιάζει τους λεπρούς και με κυρίευε αναγούλα και τρόμος· να γυρίζει ξυπόλυτος και να κηρύχτει, να τον γιουχαίζουν, να τον δέρνουν, να τον πετροβολοῦν και να λάμπει το πρόσωπό του ἀπὸ μακαριότητα, τον έβλεπα κι η καρδιά μου αντιστέκονταν. Αυτό ποτέ! ἔλεγα ταπεινωμένος· καλύτερα ἓνας ἀπότομος μαρτυρικός θάνατος· το καθημερινό αντίκρισμα του χλευασμοῦ ξεπερνούσε τὴν αντοχή μου.

Πάντα η άμεση επαφή με τους ανθρώπους μου προκαλοῦσε δυσφορία. Έμουν πρόθυμος και με μεγάλη χαρά, ἀπὸ μακριά, να τους βοηθήσω ὅσο μπορούσα, ὅλους τους αγαπούσα και τους πονούσα, μα ἀπὸ μακριά· όταν τους ζύγωνα, δεν μπορούσα καιρὸ πολὺ να τους ανεχτώ, δεν μπορούσαν να με ανεχτοῦν, χωρίζαμε. [...] Κι ἔπειτα, ἔλεγα να δικαιολογήσω τὴν ανικανότητά μου ν' ακολουθήσω τον ανήφορο του Φραγκίσκου, στον καιρὸ του Μαμμωνά και του Μολώχ που ζούμε, πὼς είναι μοιροῦτο νά ξαναπροβάλλει στη γη ἓνας Φτωχούλης του Θεού; Μια τόσο αφέλεια, μια τόσο αγνότητα και αγάπη; Ένας τέτοιος Δον Κιχώτης τ' ουρανοῦ;

Το 'λεγα, το ξανάλεγα, για να παρηγορηθώ· δεν ήξερα πως είχε κιόλα παρουσιαστεί απάνω στη γης ένας νέος Φτωχούλης του Θεού, περιστοιχισμένος ετούτος από νέγρους λεπρούς. [...]

Ήμουν πολύ συγκινημένος το αυγουστιάτικο εκείνο μεσημέρι που είχα πάρει το δρομάκι του μικρούλικου χωριού του Gunsbach, μέσα στα δάση της Αλσατίας, και χτυπούσα την πόρτα του σύγχρονου μας Άγιου Φραγκίσκου. Άνοιξε ο ίδιος, μου 'δωσε το χέρι· βαθιά κι ήσυχη η φωνή του, και κάτω από τα χοντρά ψαρά μουστάκια του χαμογελούσε και με κοίταζε. Τέτοιους είχα δει γέρους πολεμιστές Κρητικούς, όλο καλοσύνη κι αδάμαστη θέληση.

Καλοπροαίρετη από τη μοίρα στάθηκε η στιγμή, κι οι καρδιές μας άνοιξαν· ως τη νύχτα έμεινα μαζί του, και μιλούσαμε για το Χριστό, για τον Όμηρο, την Αφρική, για τους λεπρούς και για τον Μπαχ. Κατά το δειλινό, κινήσαμε για την εκκλησούλα του χωριού. – Να μη μιλούμε, μου 'πε στο δρόμο, και το τραχύ πρόσωπό του είχε περεχυθεί με βαθιά συγκίνηση.

Πήγαινε να παίξει Μπαχ. Κάθισε στο αρμόνιο· ετούτη θαρρώ στάθηκε από τις ευτυχισμένες στιγμές της ζωής μου.

Στο γυρισμό, είδα στην άκρη της δημοσιάς ένα αγριολούλουδο· έσκυψα να το κόψω.

– Μη! μου έκαμε κι ανακράτησε το χέρι μου· έχει κι αυτό ζωή, πρέπει να το σεβαστείς. Από τη μέρα εκείνη βεβαιώθηκα πως ο βίος του Άγιου Φραγκίσκου δεν ήταν παραμύθι· ήμουν πια σίγουρος πως μπορεί ακόμα ο άνθρωπος να κατεβάσει απάνω στη γης το θάμα. Το είδα, το άγγιξα, μίλησα μαζί του, γελάσαμε και σωπάσαμε μαζί.

Από τότε πια δεν μπόρεσα ποτέ να ξεχωρίσω στην καρδιά μου τις δύο βαθιά μαυλιστικές μορφές, τόσο χωρισμένες στον εφήμερο καιρό, τόσο ενωμένες στον καιρό τον αιώνιο, θέλω να πω στον κόρφο του Θεού. Μοιάζουν σαν δύο αδέρφια: ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης κι ο Αλβέρτος Σβάιτσερ.

Η ίδια σφοδρή και τρυφερή αγάπη για τη φύση· στην καρδιά τους αντιλαλεί, μέρα και νύχτα, ο ύμνος στον αδερφό μας τον Ήλιο, στις αδερφάδες μας τη Σελήνη, τη Θάλασσα, τη Φωτιά. [...] Η ίδια τρυφερή, όλο σέβας συγκίνηση για το καθετί που ζει κι αναπνέει: για τον άνθρωπο, για το φίδι, για το μερμήγκι. Και για τους δύο η ζωή είναι ιερή. [...] Η ίδια έμπρακτη σπλάχνια και καλοσύνη για το καθετί που υποφέρει· ο ένας διάλεξε τους άσπρους λεπρούς, ο άλλος τους μαύρους λεπρούς της Αφρικής – το πιο φριχτό βάραθρο της αθλιότητας και του πόνου. [...] Η ίδια θεϊκιά παραφροσύνη: ν' απαρνηθείς τις χαρές της ζωής, να θυσιάσεις τα μικρά μαργαριτάρια για ν' αποχτήσεις το Μέγα Μαργαριτάρι· να παρατήσεις το στρωτό δρόμο που οδηγάει στην εύκολη ευτυχία και να πάρεις τον άγριο ανηφορικό δρόμο που, ανάμεσα σε δύο γκρεμούς, ανεβαίνει στη θεϊκιά παραφροσύνη. Να διαλέξεις, με τη θέλησή σου, το αδύνατο.

Το ίδιο αγαθό χιούμορ κι οι δύο τους: το γέλιο που αναβρύζει από τα βάθη της καλοπροαίρετης καρδιάς, η χαρά, η πολυαγαπημένη θυγατέρα της πλούσιας ξεχειλίζουσας ψυχής, η δύναμη να βλέπεις και ν' αποδέχεσαι με τρυφεράδα και κατανόηση το πρόσωπο της καθημερινής πραγματικότητας. [...] Η ίδια, όλο πάθος, αγάπη για τη μουσική. [...]

Κι οι δυο κατέχουν τη φιλοσοφική λίθο που μετουσιώνει τα πιο πρόστυχα μέταλλα σε χρυσάφι, και το χρυσάφι σε πνέμα. Την πιο φριχτή πραγματικότητα, την αρρώστια, την πείνα, το κρύο, την αδικία, την ασκήμια, τη μετουσιώνουν σε μια πιο πραγματική πραγ-

ματικότητα, όπου φυσάει το πνέμα· όχι το πνέμα, η αγάπη. Και στην καρδιά τους η αγάπη, όπως στις μεγάλες αυτοκρατορίες ο ήλιος, δε δύει ποτέ.²⁷

Λίγο αργότερα, σ' ένα άρθρο αφιερωμένο στα ογδόντα χρόνια του Schweitzer, ο Καζαντζάκης πρόσθεσε:

Εκεί, στην Ασίζη, μέσα στη λάμψη εκείνου του χυνόπωρου, που τότε αγιάσει η θεία χάρη, είδα, για πρώτη φορά, είδα με τα μάτια μου, τους δυο τούτους αδερφούς να περιδιαβάζουν, κρατούμενοι από το χέρι, κάτω από τα λιόδεντρα της Ούμπριας, τα φορτομένα με τον πράσινο λιόκαρπο. Και κάτω από τα βήματάτους φύτευαν από την οργή γης τ' αθάνατα Φιορέττι, το κρίνο της αγνότητας, οι μενεξέδες της ταπεινοφροσύνης και τα κόκινα τριαντάφυλλα της θριαμβέβουσας αγάπης. Κάπου κάπου κοίταζαν ο ένας τον άλλον και χαμογελούσαν. Εφτυχισμένοι κ' οι δυο γιατί, όπως κ' η χυνοπωριάτικη γης, είχαν κάμει το χρέος τους και τώρα όδεβαν, τραγουδώντας, στον υπέρτατο σκοπό· να γκρεμίσουν το μεσότοιχο που τους χώριζε από τη θεία μελωδία.

Να, γιατί, όταν, φέβγοντας από την Ασίζη, άρχισα να γράφω το βιβλίο μου για τον Άγιο Φραγκίσκο, ένοιθα γυρμένο απάνω από τον ώμο μου τον Αλβέρτο Σβάϊτσερ να οδηγάει το χέρι μου και το νού μου· αν έγραφα ένα βιβλίο για τον Αλβέρτο Σβάϊτσερ τότε σίγουρα, απάνω από τον ώμο μου θάσκυβε ο άγιος Φραγκίσκος να μου υπαγορεύει τη ζωή του αδερφού του.²⁸

Ο Καζαντζάκης και οι ποιητές του Αγίου

Σε κάθε εποχή, η πνευματικότητα του Αγίου Φραγκίσκου άσκησε μεγάλη γοητεία: με την απλότητά του, την ταπεινοφροσύνη του, τη σχεδόν παιδική χαρά που συνοδεύει όλη τη ζωή του, ο Φτωχούλης του Θεού φαίνεται να ενσαρκώνει καλύτερα απ' όλους το ιδανικό του Ευαγγελίου. Οι πρώτες βιογραφίες του Αγίου εμφανίστηκαν αμέσως μετά το θάνατό του, το 1226, και μέσα σε λίγα χρόνια είχαν πολλαπλασιαστεί σε σημείο που υπήρξε πλέον δύσκολο να ξεχωρίσουν ανάμεσά τους οι γνήσιες μαρτυρίες. Τότε, η Συνέλευση του τάγματος του 1260 αποφάσισε ότι ο γενικός ηγούμενος Μποναβεντούρα έπρεπε να συντάξει την επίσημη βιογραφία του Αγίου Φραγκίσκου, τη *Legenda Maior*, ενώ κάθε άλλη βιογραφία έπρεπε να καταστραφεί. Η *Legenda maior* σκόπευε να συμφιλιώσει τα δυο αντίπαλα ρεύματα που είχαν δημιουργηθεί μέσα στο τάγμα των Φραγκισκανών, και παρουσιάζει τον Άγιο με τρόπο αρκετά απαλό, καταργώντας τις πιο ακραίες πλευρές της διδασκαλίας του. Αυτή η παρουσίαση του Αγίου υπήρξε σχεδόν η μοναδική πηγή έως το 1894, όταν ο διαμαρτυρούμενος ιστορικός Paul Sabatier²⁹ έγραψε την πρώτη επιστημονική βιογραφία του Αγίου Φραγκίσκου.

Οι σύγχρονες μελέτες χρησιμοποιούν τα λίγα έγγραφα που σώθηκαν από τις καταστροφές του 1260. Η πιο σημαντική είναι η *Vita prima* του Tommaso da

Celano, του 1228: αυτή η βιογραφία χρησιμοποιούσε μαρτυρίες από τους Rufino, Angelo και Leone, που είχαν γνωρίσει πολύ καλά τον Άγιο. Αργότερα, ο Tommaso da Celano συμπλήρωσε το έργο του με τη *Vita secunda* και το *Trattato sui miracoli di san Francesco*. Επίσης, σημαντική είναι η *Leggenda dei tre compagni*, που γράφτηκε από τους τρεις αναφερόμενους καλόγερους για να αναφέρουν στον Tommaso da Celano τις αληθινές διδασκαλίες του Αγίου. Συγγραφέας της *Leggenda* αναφέρεται ο φράτε Λεόνε, αλλά το κείμενο που μας έφτασε είναι μεταγενέστερη διασκευή πολλών πηγών. Στον ίδιο συγγραφέα αποδίδονται επίσης τα έργα *Speculum perfectionis*, *Actus beati Francisci et sociorum eius* και η *Legenda antiqua*. Όλες αυτές οι μαρτυρίες παρουσιάζουν έναν άγιο πολύ αυστηρό και πολύ διαφορετικό από εκείνον που προκύπτει από την επίσημη βιογραφία του. Υπάρχουν επίσης δυο λαϊκά έργα, το *Sacrum commercium beati Francisci cum domina Paupertate* και τα *Fioretti*, τα οποία χαρακτηρίζονται περισσότερο ως παραμύθια. Τα *Fioretti* θεωρούνται ωστόσο κοντινά προς τις αρχαιότερες πηγές και ισορροπούν κατά κάποιο τρόπο την επίσημη εικόνα του Αγίου.³⁰

Ο Καζαντζάκης γνώριζε όλες αυτές τις πηγές, και στο λήμμα για το *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη* αναφέρει επίσης τις μελέτες των Hase (1856), P. Sabatier, Joergensen (1907) και Papini. Ποια ήταν όμως η στάση του προς τις πηγές του;

Ο λύκος του Γκούμπιο

Ο Άγιος Φραγκίσκος θεωρούσε αδέρφια όλα τα πλάσματα, επειδή είχαν δημιουργηθεί από τον ίδιο Πατέρα. Μεγάλη αγάπη έτρεφε για τα ζώα, και κυρίως για εκείνα τα οποία του θύμιζαν την καλοσύνη του Ιησού. Τόσο η λαϊκή παράδοση όσο και η επίσημη βιογραφία απέδιδαν στον Άγιο το χάρισμα να μιλάει για τον Θεό με όλα τα ζωντανά. Ένα από τα πιο γνωστά επεισόδια αναφέρει έναν άγριο λύκο που είχε τρομοκρατήσει την περιοχή του Γκούμπιο: οι κάτοικοι της πόλης δεν τολμούσαν πια να βγαίνουν από τα σπίτια τους, όταν ο Φραγκίσκος αποφάσισε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο. Ο Άγιος συνάντησε το λύκο και του μίλησε αυστηρά για τις δολοφονίες που είχε πράξει ως τότε, αλλά του πρότεινε να σταματήσει τις έχθρες με τους ανθρώπους και οι άνθρωποι θα τον συγχωρούσαν. Αφού ο λύκος δέχτηκε την ειρήνη, ο Φραγκίσκος τον οδήγησε μπροστά στο λαό και εξήγησε ότι για το μέλλον δεν θα υπήρχε πια κανένας κίνδυνος για κανένα. Και είπε ο Φραγκίσκος στους κατοίκους του Γκούμπιο:

Per i peccati Dio permette queste calamità. E troppo, dice, è più pericolosa la fiamma dell'inferno che hanno per sempre i dannati, che non la rabbia del lupo, il quale non può

uccidere se non il corpo. Quanto più, dunque, è da temere la bocca dell'inferno, piuttosto che la bocca di un piccolo animale che tanta moltitudine tiene in paura e tremore. Tornate, dunque, carissimi, a Dio e fate degna penitenza dei vostri peccati, e Dio vi libererà dal lupo nel presente e, nel futuro, dal fuoco infernale.³¹

Ο Καζαντζάκης δεν ήταν όμως ικανοποιημένος από το αίσιο και συμβολικό φινάλε, και περιέγραφε μια διαφορετική συνάντηση του Αγίου με το λύκο:

Θυμάσαι τὸ λύκο τοῦ Γκούμπιο; ἔμπαινε στὶς στάνες κι ἔπνιγε τὰ πρόβατα· εἶχε ρημάξει τὸ χωριό. Κι ἐγὼ λυπήθηκα τοὺς ἀνθρώπους, πῆγα στὸ δάσο νὰ τὸν ξορκίσω στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, νὰ μὴν τρώει πιὰ τὰ πρόβατα· τὸν ἔκραξα, ἦρθε· καὶ ξέρεις τί μοῦ ἀποκρίθηκε; «Φραγκίσκο, Φραγκίσκο, μὴ χαλνᾷς τὴν τάξη τοῦ Θεοῦ· τὸ πρόβατο θρέφεται μὲ χόρτο, ὁ λύκος μὲ πρόβατο, ἔτσι τὸ πρόσταξε ὁ Θεός. Πατί; Μὴ ρωτᾷς· ὑπάκουε στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ κι ἄσε με νὰ μπαίνω λεύτερα στὶς μάντρες ὅταν μὲ σφίξει ἡ πείνα. Προσεύχομαι κι ἐγὼ στὸ Θεό, ὅπως καὶ ἡ ἀγιοςύνη σου: “Πάτερ ἡμῶν, ποὺ βασιλεύεις μέσα στὰ δάση καὶ μὲ πρόσταξες νὰ τρώγω κρέας, γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου· δίνε μου τὸ πρόβατο τὸ ἐπιούσιο νὰ χορταίνω, νὰ δοξολογῶ τ' ὄνομά σου. Μέγας εἶσαι, Κύριε, ποὺ ἔπλασες τὸ πρόβειο κρέας τόσο νόστιμο· καὶ τὴν ἄλλη μέρα, σὰν πεθάνω, δῶσε ν' ἀναστηθῶ, Κύριε, ν' ἀναστηθοῦν μαζὶ μου κι ὅλα τὰ πρόβατα ποὺ ἔχω φάει, νὰ τὰ ξαναφάω”». Αὐτὰ μοῦ ἀποκρίθηκε ὁ λύκος, φράτε Λεόνε, κι ἐγὼ ἔσκυψα τὸ κεφάλι κι ἔφυγα. Πατί; γιατί; τί ἀναίδεια, φράτε Λεόνε, νὰ ρωτοῦμε!³²

Ο λεπρός

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους στην Ασίζη, η Ελένη Σαμίου έβαζε τον άντρα της σε αμηχανία:

- Εἴστε ἱκανὸς νὰ φιλήσετε ἓνα λεπρὸ στὸ στόμα; ρώτησα ξαφνικὰ μὰ μέρα τὴν ὥρα ποὺ βγαίναμε ἀπὸ τὴν Πορτοσιόνγκουλα.
- Ποτέ! φώναξε ὁ Νίκος ἀνατριχιάζοντας.
- Τότε τί μάθατε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο καὶ τὸν Σβιάτσερ; ...
- “Ἐμαθα ἓνα πράμα: πὼς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κατεβάσει τὸ θάμα στὴ γῆ. Ἄρκει νὰ ξεχάσει τὸν ἴσιο δρόμο, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν εὐκολὴ εὐτυχία, καὶ νὰ διαλέξει τὸ ἀνηφορικὸ μονοπάτι, ποὺ ὁδηγεῖ στὰ ἀδύνατα.”³³

Προτού γίνει ο άγιος των λεπρών, ο Φραγκίσκος ανατρίχιαζε μόνο με τη σκέψη ότι θα μπορούσε να συναντήσει έναν από αυτούς τους ασθενείς. Η στάση του ήταν δικαιολογημένη: η λέπρα ήταν μια μεταδοτική αρρώστια η οποία, εκτός από τις σωματικές ζημιές, προκαλούσε και την απόρριψη από την κοινωνία. Όταν όμως συνάντησε τον Ιησού, ο Φραγκίσκος κατάλαβε ότι η ευεργετική του δράση έπρεπε να ξεκινήσει ακριβώς από τους τελευταίους των τελευταίων, όπως ήταν τότε οι λεπροί. Αυτή η απόφαση απαιτούσε από τον Φραγκίσκο να νικήσει την ίδια του τη φύση και να παραδοθεί εντελώς στον Κύριο. Οι πηγές αναφέρουν ότι ο Φραγκίσκος κατάφερε να ασπαστεί ένα λεπρό στην

αρχή της αποστολής του, και τότε συνέβη κάτι πολύ παράξενο: ο λεπρός εξαφανίστηκε, και εμφανίστηκε στη θέση του ο Χριστός.

– Νά, δὲ θέλω τοὺς λεπρούς· δὲν μπορῶ νὰ τοὺς δῶ· καὶ μόνο ν' ἀκούσω ἀπὸ μακριὰ τὰ κουδουνάκια ποὺ φοροῦν γιὰ νὰ τ' ἀκοῦν καὶ ν' ἀλαργαίνουν οἱ διαβάτες, λιποθυμῶ. Συγχώρεσέ με, Θεέ μου. [...] τί ἄλλο, τὸ λοιπὸν, ζητᾷς ἀπὸ μένα;

– Σήκω ἀπάνω, ξημέρωσε· [...] ἔμπα στὸ δρόμο καὶ θ' ἀκούσεις κουδουνάκια· εἶναι ἓνα λεπρός, ἐγὼ σοῦ τὸν στέλνω· πέσε ἀπάνω του, φίλησέ τον. [...]

Δὲ βάσταξα πιά.

– Δὲν εἶσαι πατέρας, τοῦ φώναξα, δὲν ἀγαπᾷς τοὺς ἀνθρώπους· εἶσαι ἀνήλεος καὶ παντοδύναμος καὶ παίξεις μαζί μας· ἀκουσες τώρα στὸ δρόμο ποῦ ἔλεγα τοῦ συντρόφου μου πὼς δὲν μπορῶ ν' ἀγγίξω λεπρό, κι εὐτὺς θές νὰ μὲ ρίξεις στὴν ἀγκαλιά τῆς λέπρας. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἄλλος δρόμος πὺ βολι-
κός, νὰ ῥθει ὁ κακόμοιρος ὁ ἀνθρώπος, Θεέ μου, νὰ σὲ βρεῖ;

Τὰ σπλάχνα μου σκίστηκαν· κάποιος γέλασε μέσα μου.

– Δὲν ὑπάρχει, ἀκούστηκε σὲ λίγο ἡ φωνὴ καὶ κόπηκε ἀπὸτομα. [...]

Ἄξαφνα ὁ Φραγκίσκος στάθηκε, κατὰχλωμος. Μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὸ μπράτσο:

– Ἀκούς; εἶπε σιγά.

– Ὅχι, τί;

– Κουδουνάκια...

[...] Ὁ Φραγκίσκος εἶχε κιόλα πάρει φόρα, ἔτρεχε· ὁ λεπρὸς εἶχε προβάλει μέσα ἀπὸ τὰ δέντρα· κρα-
τοῦσε ἓνα ραβδί γεμάτο κουδούνια καὶ τὸ κουνοῦσε, νὰ τὸ ἀκοῦν καὶ νὰ φεύγουν οἱ διαβάτες. Ἐτρε-
χε ὁ Φραγκίσκος μὲ τὶς ἀγκάλες ἀνοιχτές, ὁ λεπρὸς τὸν εἶδε, σταμάτησε. [...] Ὁ Φραγκίσκος ἔπεσε
ἀπάνω στὸ λεπρό, τὸν ἀγκάλιασε, ἔσκυψε, τὸν φίλησε στὸ στόμα. Κι ὕστερα τὸν σήκωσε στὴν ἀγκαλιά
του, τὸν σκέπασε μὲ τὸ ράσο του καὶ ἄρχισε νὰ προχωρᾷ ἀργά, βαριοπατώντας, κατὰ τὴν πολιτεία·
σίγουρα θὰ ἔταν ἐκεῖ κοντὰ κανένα λεπροκομεῖο νὰ τὸν ἀποθέσει. [...] Κι ἄξαφνα εἶδα τὸ Φραγκίσκο
νὰ σταματᾷ ἀπὸτομα· ἔσκυψε, ἀναμέρισε τὸ ράσο νὰ ξεσκεπάσει τὸ λεπρό· καὶ ὀλομεμῆς ἔσυρε φωνὴ
μεγάλῃ: τὸ ράσο ἦταν ἀδειανό! [...] Κυλίσθηκε χάμω, ξάπλωσε πίστομα καὶ ἄρχισε νὰ φιλεῖ τὸ χῶμα
καὶ νὰ κλαίει. [...] Δὲν ἦταν λεπρός, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς καὶ εἶχε κατέβει στὴ γῆς λωβιασμένος, νὰ
δοκιμάσει τὸ Φραγκίσκο.

[...] – Ἐγώ, φράτε Λεόνε, κατάλαβα ἐτοῦτο: ὅλοι οἱ λεπροί, οἱ σακάτες, οἱ ἁμαρτωλοί, ἂν τοὺς φιλήσεις
στὸ στόμα [...]. Ὅλοι ἐτοῦτοι, μουρμούρισε, ἂν τοὺς φιλήσεις στὸ στόμα, συγχώρεσέ με, Θεέ μου, γίνου-
νται Χριστός.³⁴

Ο κανόνας

Η ελευθερία του Καζαντζάκη προς τις πηγές του εμφανίζεται ακόμα και όταν ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τα κείμενα του Αγίου. Η Διαθήκη του Αγίου Φραγκίσκου είναι μια από τις λίγες σελίδες που του ανήκουν με βεβαιότητα. Λίγο πριν πεθάνει, ο Άγιος ήθελε να αφήσει στους αδερφούς του τις τελευταίες του εντο-
λές, ελπίζοντας ότι με αυτό τον τρόπο το τάγμα θα έμενε κοντά στο παράδειγ-
μα του Ευαγγελίου. Από τα κυριότερα στοιχεία είναι ο σεβασμός προς τους
ιερείς, η απαγόρευση για κάθε είδους προνόμια, η υπακοή και η φτώχεια.

La mia direzione, la mia carica di superiore sui frati, è spirituale, perciò devo dominare i vizi e correggerli. Ma se non riesco a dominarli e a correggerli con la predicazione e con l'esempio, non voglio diventare un carnefice che punisce e flagella. Sino al giorno della mia morte io non cesserò, con l'esempio e con la vita, di insegnare ai frati quella via che il Signore mi ha mostrato e che io ho mostrato loro. [...] io lavoravo con le mie mani e voglio lavorare. E voglio fermamente che tutti gli altri frati lavorino di un lavoro onesto. Chi non sa impari, non per desiderio di ricevere il prezzo del lavoro, ma per dare l'esempio e cacciare l'ozio. E quando non ci verrà dato il compenso del nostro lavoro, ricorriamo alla mensa del Signore, chiedendo l'elemosina porta a porta.³⁵

Ο Καζαντζάκης εντυπωσιάστηκε από τις λέξεις για τη δουλειά, αλλά τους έδωσε μια προσωπική σημασία:

Ἐχει δίκιο ὁ Δεσπότης, πρέπει νὰ τρῶμε κι ἐμεῖς τὸ ψωμί μας μὲ τὸν ἰδρώτα τοῦ προσώπου μας· νὰ δουλεύουμε· αὐτὸ 'ναὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· μὰ τῇ Φτώχεια τὴν παντρευτήκαμε, δὲν τὴν παρατᾶμε, καὶ νὰ μᾶς συμπαθᾷς, Δέσποτά μου». Γράφει: «Κάθε ἀδερφὸς ποὺ ξέρει μιὰν τέχνη πρέπει νὰ δουλεύει, φτάνει ἡ τέχνη αὐτὴ νὰ μὴν εἶναι ἀτιμωτικὴ κι ἐμπόδιο γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του. Γιὰ πλεωρομὴ οἱ ἀδερφοὶ πρέπει νὰ παίρνουν ὅ,τι τοὺς εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ζήσουν, ποτὲ χρήματα· πέτρες καὶ σκύβαλα γι' αὐτοὺς τὰ χρήματα· κι ἂν δὲ φτάνει ἡ τέχνη τους νὰ τοὺς θρέψει, νὰ μὴν ντρέπονται μὰ νὰ χτυποῦν τὶς πόρτες νὰ ζητιανεύουν· γιατί ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι νόμιμη ὑποχρέωσή μας γιὰ τοὺς φτωχοὺς· κι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς δὲν ντράπηκε νὰ 'ναὶ φτωχὸς καὶ ξένος καὶ νὰ ζεῖ ἀπὸ ἐλεημοσύνες. Τὸ νοῦ σας, ἀδερφοί, μὴ χάσουμε τὸ μερίδιό μας ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ πράματα τόσο πρόσκαιρα καὶ ἀσήμαντα, ὅπως εἶναι τὰ γήινα ἀγαθὰ. Πρέπει νὰ 'στε ταπεινοὶ καὶ καλόκαρδοι καὶ νὰ χαίρεστε ὅταν βρίσκεστε ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ταπεινοὺς καὶ καταφρονεμένους, σὲ φτωχοὺς, ἄρρωστοι, λεπρούς καὶ ζητιάνους». Γράφει, φράττε Λεόνε: «Ἡ Φτώχεια, ἡ Ὑπακοή, ἡ Παρθενία, καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἡ Ἀγάπη, οἱ μεγάλες μας συνοδοιπόρισσες· κι ἓνας πρέπει μέρα νύχτα νὰ ὀδεύει μπροστὰ μας, καὶ νὰ 'χουμε τὰ μάτια μας καρφωμένα ἀπάνω του, ὁ Χριστὸς. Πείνασε; νὰ πεινάσουμε κι ἐμεῖς· πόνεσε; νὰ πονέσουμε κι ἐμεῖς· σταυρώθηκε; νὰ σταυρωθοῦμε κι ἐμεῖς· ἀναστάθηκε; θ' ἀναστήθοῦμε κι ἐμεῖς μὴ μέρτα».³⁶

Στα βήματα του Dante

Ο Dante Alighieri δεν θεωρείται πηγή για τον Άγιο Φραγκίσκο: ο έπαινος για την αρετή του Φτωχούλη του Θεού βασίζεται σε αρχαιότερα κείμενα, και κυρίως στο λαϊκό ποίημα *Sacrum commercium beati Francisci cum domina Paupertate*, που συντάχτηκε το 1227 και είχε μεγάλη επιτυχία. Ο Καζαντζάκης μετέφρασε τη *Θεία Κωμωδία* το 1934:

Μακριά δὲν ἦτα ἀκόμα ἀπ' τὴν αὐγὴ του,
κι ἀρχίνησε παρηγοριὰν ὁ κόσμος
μὲ τὴ μεγάλη του ἀρετὴ νὰ νιώθει·
τί νιὸς σὲ ἀμάχη μὲ τὸν κύρη ἐμπήκε
γιὰ τὴ κυρὰ πού, θάνατος σὰ νὰ 'ταν,
δὲν τὴν ἀνοιοῦν μὲ τὸ καλὸ τὴν πόρτα·

καὶ στὴν πνευματικὴ μπροστὰ ἐξουσία
κατάμουτρα στὸν κύρη τὴν παντρεύτη,
μέρα τὴ μέρα πιὸ λατρεύοντάς τη.
Χήρα ἀπ' τὸν πρῶτον ἄντρα τῆς ἐτούτης
χίλια ἑκατὸ καὶ πέρα μαῦρα χρόνια
ξευτελισμένη, ἀνέγνωρη προσδόκαε.
Μὲ τὸν Ἀμύκλα ἀξέγνοιαστη τοῦ κάκου
στοὺς βρόντους τῆς φωνῆς του αὐτὸς τὴ βρῆκε,
ποὺ σκόρπισε στὸν κόσμον ὅλο τρόμο·
πιστὴ, γενναία τοῦ κάκου ἐδείχτη τόσο,
ποὺ ὄντας στὰ χαμηλὰ ἔμεινε ἡ Μαρία,
αὐτὴ ψηλὰ μὲ τὸ Χριστὸ σταυρώθη.
Μὰ σκοτεινὰ τὰ λόγια μου ἂς μὴν εἶναι·
ἡ Φτώχεια καὶ ὁ Φραγκίσκος οἱ ἐρωμένοι
ποὺ τὰ πολλὰ μου λόγια σοῦ δηλώνουν.
Ἦ ὁμόνοιά τους καὶ οἱ πρόσχαρές τους ὄψεις,
γλυκὲς ματιὲς καὶ θαυμασμὸς καὶ ἀγάπη,
ἄγιους γεννοῦσαν στοχασμοὺς στὸν κόσμον. ³⁷

Ἡ μνήμη αὐτῶν τῶν στίχων ἐνέπνευσε μια ἀπὸ τις γοητευτικότερες σελίδες τοῦ μυθιστορήματος, ἐκείνη που περιγράφει μια αὐσυνήθιστη γαμήλια τελετὴ, στὴν ὁποία ὁ ρωμαιοκαθολικὸς Φραγκίσκος παντρεύεται με στεφάνι καὶ με τροπάρια, ἐνῶ οἱ σύντροφοι χορεύουν κρητικὸς ρυθμούς.

– Ἀπόψε ἔχουμε γάμο, εἶπε ξαφνικά ὁ Φραγκίσκος, θές νὰ μπεῖς κουμπάρος, Μασέο; [...]
– Γάμο, ἀδερφέ Φραγκίσκο; ἔκαμε· τί γάμο;
– Βρῆκα στοὺς δρόμους μιὰ χήρα, ἀποκρίθηκε ὁ Φραγκίσκος χαμογελώντας, χρόνια τώρα γυρίζει ξυπόλυτη, κουρελοῦ, πεινασμένη, καὶ κανένας δὲν τῆς ἀνοίγει τὴν πόρτα νὰ τὴν ἐλεήσει· ἐμεῖς θὰ τῆς ἀνοίξουμε τὴν πόρτα, ἀδερφοί μου.
– Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀδερφέ Φραγκίσκο, μίλα καλὰ· ποιά χήρα; φώναξαν οἱ ἀδερφοί.
– Τὴ χήρα τοῦ Χριστοῦ, ἀδερφοί μου· μὴ γουρλώνετε τὰ μάτια· τὴ χήρα τοῦ Χριστοῦ, τὴ Φτώχεια. Γιὰ τὸ χατίρι τοῦ πρῶτου ἀντροῦ της, ἐγὼ θὰ τὴν πάρω γυναῖκα.
Σηκώθηκε, κοιτάχτηκε:
– Εἶμαι ντυμένος γαμπρός, εἶπε· δὲν ἔχω ν' ἀλλάξω τίποτα: τὸ μπαλωμένο ῥάσο, τὸ χοντρὸ κομποσκοῖνι, τὰ λασπωμένα πόδια, ἡ ἀδειανὴ κοιλιά, τίποτα δὲν μοῦ λείπει. Τίποτα δὲν λείπει καὶ στὴ νύφη πᾶμε· ἔλα, κουμπάρε, νὰ με στεφανώσεις! [...]
Γονάτισε ὁμπρὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, στράφηκε δεξιά του:
– Ἀδερφὴ Φτώχεια, εἶπε μὲ συγκινημένη φωνή, ἀδερφὴ Φτώχεια, ἀκριβή, σεβαστή, πολυαγαπημένη συντροφισσα τοῦ Χριστοῦ μας, ποὺ σὲ ὅλη Του τὴ ζωὴ στάθηκες πιστὴ Του, γενναία συναθλήτινα καὶ συνοδοιπόρισσα ὡς τὰ πόδια τοῦ σταυροῦ Του, ὡς τὸν τάφο, ἀπλῶν τὸ χέρι, σὲ περιμαζώνω ἀπὸ τοὺς δρόμους, σὲ παίρνω γυναῖκα μου. Δῶς' μου, κυρὰ μου, τὸ χέρι σου!
Εἶπε καὶ ἄπλωσε τὸ χέρι στὸν ἄερα, δεξιά του.
Ὅλοι εἶχανε πέσει στὰ γόνατα, μπρὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, καὶ κοιτάζαμε ξαφνιασμένοι καὶ ἀκούγαμε τὸν ἀλλόκοτο γαμπρὸ νὰ μιλάει καὶ ν' ἀπλώνει τὸ χέρι στὴν ἀόρατη νύφη.

Κι ἐγὼ ἔκλεισα τὰ μάτια κι εἶδα πλάι στοῦ Φραγκίσκου, δεξιά του, μιὰ χλωμὴ γυναίκα, θλιμμένη, ντυμένη μὲ μαῦρα κουρέλια, τρισεύγενη, σὰ χηρεμένη βασίλισσα. Κι ἔστεκε μπροστά του ὁ Μασέο κι ἀπὶθωνε στὰ κεφάλια τους δυὸ ἀγκάθινα στεφάνια. Κι ὁ παπα-Σίλβεστρος κρατοῦσε ἓνα κερὶ ἀναμμένο κι ἔψελνε τὰ θριαμβευτικὰ τροπάρια τοῦ γάμου.

Ἄνοιξα τὰ μάτια, εἶδα, ἔλαμπαν ὅλα τὰ πρόσωπα τῶν ἀδερφῶν, τὰ μάτια τους πετοῦσαν ἄγιες φλόγες. Κι ὀλομεμιᾶς τιναχτήκαμε ἀπάνω, πιάσαμε τὰ χέρια κι ἀρχίσαμε γύρω ἀπὸ τὸ Φραγκίσκο καὶ τὴν ἀόρατη νύφη, ἀλλοπαρμένοι, νὰ τραγουδοῦμε καὶ νὰ χορεύουμε. [...] Σὰ μαντρί, ὅπου παντρεύεται ὁ βοσκός, ἀντιλαλοῦσε τὸ ταπεινὸ ξωκλήσι. Κι ἡ Παναγία τῶν Ἀγγέλων, ξαφνιασμένη κι αὐτή, κοίταξε ἀπὸ τὸ κόνισμά της τὸν παρὰξενό γάμο καὶ χαμογελοῦσε στοῦ γιό της, θαρρεῖς καὶ τοῦ ἑλεγε: «Τρελάθηκαν οἱ φίλοι σου, παιδί μου, ἀπὸ τὴν πολλὴ ἀγάπη» κοίτα τους: μεθοῦν χωρὶς κρασί, γίνονται γαμπροὶ χωρὶς νύφη, χορταίνουν μὲ τὴν πείνα, πλουταίνουν μὲ τὴ φτώχεια· περνοῦν τὰ σύνορα, παιδί μου, περνοῦν τὰ σύνορα τοῦ ἀνθρώπου· λίγο ἀκόμη καὶ θὰ γίνουν ἄγγελοι. Καὶ τοῦτος στὴ μέση, τὸν βλέπεις; εἶναι ὁ φίλος μας ὁ Φραγκίσκος, ὁ ἀγαπημένος καραγκιόζης τοῦ Θεοῦ.³⁸

Ἅγιος ο Θεός

– Εἶπα στὴ μυγδαλιά: «Ἀδερφή, μίλησέ μου γιὰ τὸ Θεό». Κι ἡ μυγδαλιά ἄνθισε.³⁹

Αν ἀληθεύει ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσε τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσή του, τότε ἡ προσωπικὴ ἀντίληψη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πιστότερη εἰκόνα τῆς ψυχῆς ενός ἀνθρώπου. Κάθε ἐποχὴ σχεδίασε μιὰ ξεχωριστὴ καὶ πρωτότυπη ιδέα τοῦ Θεοῦ: ἀκόμα καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, που ἀναγνωρίζεται ὡς Λόγος τοῦ Κυρίου, παρουσιάζει πολυάριθμες ὁψεις ενός Θεοῦ που, ἀναλόγως με τὶς περιπτώσεις, εἶναι σκληρὸς δικαστὴς καὶ πατέρας στοργικὸς, βασιλιάς, ηγέτης τῶν στρατῶν, νυμφίος καὶ μητέρα, πλάστης τοῦ κόσμου καὶ λυτρωτὴς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Καζαντζάκης πίστευε

Σ' ἓΝΑ ΘΕΟ, ΑΚΡΙΤΑ, ΔΙΓΕΝΗ, ΣΤΡΑΤΕΥΟΜΕΝΟ, ΠΑΣΧΟΝΤΑ, ΜΕΓΑΛΟΔΥΝΑΜΟ, ΟΧΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΟ, ΠΟΛΕΜΙΣΤΗ ΣΤ' ΑΚΡΟΤΑΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΣΤΡΑΤΗΓΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΦΩΤΕΙΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ, ΤΙΣ ΟΡΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΟΡΑΤΕΣ.⁴⁰

Ανώτατο χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ δεχτεῖ τὶς ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ἀκόμα καὶ ὅταν φαίνονται ἐξαιρετικὰ σκληρές, καὶ νὰ σταθεῖ γενναῖος πολεμιστὴς στὸν μοιραῖο ἀγῶνα τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης. Δὲν ξέρουμε ἀν ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος ἔτρεφε παρόμοια συναισθήματα. Ἡ ζωὴ του ὅμως χαρακτηρίζεται πολλὰς φορὲς ὡς ἀγῶνας που ἀπαιτεῖ αὐταπάρνηση καὶ υπακοή στο θέλημα τοῦ Κυρίου, ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ Κύριος φαίνεται νὰ ζητᾷ τὸ ἀδύνατο.

«Μιὰ φορὰ, θυμοῦμαι, τὸν ρώτησα:

– Ἀδερφε Φραγκίσκο, πῶς σοῦ φανερῶνεται ὁ Θεὸς σὰν ἀπομεινὴς μοναχὸς μέσα στοῦ σκοτάδι;

Κι αὐτὸς μοῦ ἀποκρίθηκε:

– Σάν ἓνα ποτήρι δροσερό νερό, φράτε Λεόνε, σάν ἓνα ποτήρι ἀθάνατο νερό, διψῶ, τὸ πίνω καὶ ξεδιψάζω στὸν αἰῶνα. [...]

Μὰ ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, ὁ Φραγκίσκος, ξεπνεμένος, ἓνα κουβάρι τρίχες καὶ κόκαλα, σάρκα πὰ δὲν τοῦ εἶχε ἀπομείνει, ἔσκυψε, μὴν τὸν ἀκούσουν οἱ ἀδερφοί, ἔτρεμε καὶ μοῦ 'πε:

– Πυρκαγιά 'ναι ὁ Θεός, φράτε Λεόνε, καὶ καίγεται· καιγόμαστε κι ἐμεῖς μαζί του.⁴¹

Τέτοιος ἦταν ὁ Ἅγιος που ἀγαποῦσε τὴν ταπεινότητα καὶ δεχόταν τις ταλαιπωρίες ὡς δῶρο τοῦ Θεοῦ. Ὅλες οἱ πηγές ὁμολογοῦν ὅτι ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ Φραγκίσκος αισθανόταν τὴ μεγαλύτερη χαρὰ ἀκολουθώντας τα βήματα τοῦ Δασκάλου ἕως τὸν Γολγοθά. Ἡ λαϊκὴ παράδοση ἀγαπᾷ ὡστόσο τὴν πιο τρυφερὴ ψυχὴ του, ἐκείνη που θεωροῦσε τὸν Θεὸ ὡς Πλάστη καὶ Πατέρα. Ὅλη ἡ πλάση μαρτυρᾷ τὴν καλὸσύνῃ τοῦ Κυρίου, που δημιούργησε τὸ σύμπαν καὶ εἶδε ὅτι ἦταν καλὸ:

Τὸ πρωί, ὅταν ξημέρωνε καὶ ἄρχιζαν πάλι τὰ πουλιὰ νὰ κελαηδοῦν, ἢ ὅταν καταμεσήμερα βυθίζονταν στὸ δροσάτον ἵσκιό τοῦ δάσους, ἢ τὴ νύχτα, κάτω ἀπὸ τ' ἄστρα ἢ στὸ φεγγαρόφωτο, ἀνατρίχιαζε ἀπὸ ἄφραστη εὐδαιμονία, μὲ κοίταζε, τὰ μάτια του ἦταν γεμάτα δάκρυα.

– Φράτε Λεόνε, μοῦ 'λεγε, ἀδερφέ μου, τί 'ναι ἐτοῦτο τὸ θάμα; Τί πρέπει λοιπὸν νὰ 'ναι Αὐτὸς ποὺ ἔπλασε μὴν τέτοιαν ὁμορφιά; Πῶς νὰ Τὸν ποῦμε;

– Θεό, ἀδερφέ Φραγκίσκο, τοῦ ἀποκρίθηνκα.

– Ὁχι Θεό, ὄχι Θεό, φώναζε, ὄχι. Εἶναι βαρὺ, τσακίζει κόκαλα τ' ὄνομα αὐτοῦ ὄχι Θεό, Πατέρα!⁴²

Και σαν παιδί πρὸς τὸν πατέρα του, ἢ σαν ἐρωτευμένος πρὸς τὸ ταῖρι του, ὁ Φραγκίσκος δοξολογεῖ τὸν Θεὸ ἐκφράζοντάς του τὴ βαθύτερη λατρεία:

Εἶσαι ἅγιος, Ὑψιστε Θεέ, εἶσαι ὁ μόνος ποὺ κάνεις θάματα.

Εἶσαι ὁ Δυνατός, εἶσαι ὁ Μέγας, εἶσαι ὁ Ὑψιστος!

Εἶσαι Ἀγαθός, Πανάγαθος, τὸ Ὑψιστο Ἀγαθό.

Εἶσαι ἡ Ἀγάπη, ἡ Σοφία, ἡ Ταπεινοφροσύνη καὶ ἡ Ὑπομονή.

Εἶσαι ἡ Ὁμορφιά, ἡ Βεβαιότητα, ἡ Εἰρήνη, ἡ Χαρά.

Εἶσαι ἡ Ἐλπίδα μας, ἡ Δικαιοσύνη, ὁλος μας ὁ Πλοῦτος.

Εἶσαι ὁ Προστάτης μας, ὁ Ὑπερασπιστής, ὁ Φρουρός.

Εἶσαι ἡ μεγάλη Γλύκα τῆς ψυχῆς μας!⁴³

Ἀν ὅμως ὁ Θεός εἶναι καλὸς καὶ παντοδύναμος, πῶς ἐξηγεῖται ἡ ὑπάρξη τοῦ πονηροῦ; Ἀν ὁ Θεός συγχωρεῖ τα πάντα, πῶς ἐπιτρέπει νὰ ὑπάρχει κόλαση καὶ νὰ βασανίζεται ἐκεῖ ὁ λαμπρότερος ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους; Ὁ Καζαντζάκης σκεφτόταν πολλές φορές ὅτι θα ἐρχόταν ἡ στιγμή τῆς μεγάλης συμφιλίωσης ἀνάμεσα στὸν Πατέρα καὶ τὸν Ἄσωτο Υἱό του. Μία φορά προσπάθησε νὰ συζητήσει αὐτὸ τὸ θέμα με ἓναν καλόγερο, χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσει νὰ λάβει τὴν ἀπάντησιν που ἐπιθυμοῦσε:

– Δὲν εἶναι, θαρρεῖς, γέροντά μου, ἡ καλοσύνη τοῦ Θεοῦ τόσο μεγάλη;

Κι ὡς τὸ 'πα, ἄστραψε στὸ νοῦ μου ὁ ἀνόσιος, μπορεῖ, μά, ποιὸς ξέρει, μπορεῖ ὁ τρισάγιος στοχασμός,

πώς θά 'ρθει καιρός της τέλειας λύτρωσης, της τέλειας φίλιωσης, θά σβήσουν οί φωτιές της Κόλασης, κι ό Άσωτος Υιός, ό Σατανᾶς, θ' ανέβει στόν οὐρανό, θά φιλήσει τὸ χέρι τοῦ Πατέρα καὶ δάκρυα θά κυλήσουν ἀπὸ τὰ μάτια του: «Ἕμαρτον!» θά φωνάξει, κι ό Πατέρας θ' ανοίξει τὴν ἀγκάλη του: «Καλῶς ἦρθες» θά τοῦ πεί, «καλῶς ἦρθες, γιέ μου· συχώρεσέ με πὺν σέ τυράννησα τόσο πολὺ!».

Μὰ δὲν τόλμησα νὰ ξεστομίσω τὸ στοχασμό μου· πῆρα ἓνα πλάγιο μονοπάτι νὰ τοῦ τὸ πῶ.

– Ἔχω ἄκουστά, γέροντά μου, πὺς ἓνας ἅγιος, δὲ θυμᾶμαι τώρα ποιός, δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ ἀνάπαψη στὴν Παράδεισο. Ἄκουσε ό Θεός τοὺς στεναγμούς του, τὸν ἄλεσε: «Τί ἔχεις κι ἀναστενάξεις;» τὸν ρώτησε· «δὲν εἶσα εὐτυχής; – Πὺς νὰ ἴμαι εὐτυχής, Κύριε;» τοῦ ἀποκρίθηκε ό ἅγιος, «Στὴ μέση μέση τῆς Παράδεισος εἶναι ἓνα συντριβάνι καὶ κλαίει. – Τί συντριβάνι; – Τὰ δάκρυα τῶν κολασμένων.» [...]

– Ἀλίμονό σου, ἀλίμονό σου, δυστυχιμένε· τὸ μυαλό θά σέ φάει, τὸ ἐγὼ θά σέ φάει. Ὁ ἀρχάγγελος Ἑωσφόρος, πὺν ἐσὺ ὑπερασπίζεσαι καὶ θές νὰ τὸν σώσεις, ξέρεις πότε γκρεμίστηκε στὴν Κόλαση; Ὅταν στράφηκε στὸ Θεό κι εἶπε: Ἐγώ, Naί, ναί, ἄκου, νεαρέ, καὶ βάλ' το καλὰ στὸ νοῦ σου: Ἐνα μονάχα πράμα κολάζεται στὴν Κόλαση, τὸ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ, ἀνάθεμά το! [...]

– Μὲ τὸ ἐγὼ αὐτὸ ξεχώρισε ό ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ζῶο, μὴν τὸ κακολογᾷς, πάτερ Μακάριε.

– Μὲ τὸ ἐγὼ αὐτὸ ξεχώρισε ἀπὸ τὸ Θεό.⁴⁴

Πὺς μπορεῖ όμως ἓνας ἄνθρωπος νὰ γίνει πρὸς τα ἀδέρφια του ευνοϊκότερος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό; Δεν εἶναι ἀμαρτία μεγάλη νὰ θέλει ἓνας ἄνθρωπος, ἐστὼ καὶ ἅγιος, νὰ ἀλλάξει τὴ δικαιοσύνη του Θεού;

– Κι αὐτὸ τὸ ἄστρο μὲ τὴ μεγάλη λάμψη, πὺν βλέπεις καὶ χορεύει στὴν ἀνατολὴ καὶ τώρα θά πνιγεῖ μέσα στὸ φῶς τοῦ ἡλίου, εἶναι ό Ἑωσφόρος!

– Ὁ Ἑωσφόρος! ἔκαμα ξαφνιασμένος, γιατί; γιατί; δὲν εἶναι σωστό· αὐτὸς εἶναι πὺλ λαμπερὸς καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχάγελο Γαβριήλ! Ἔτσι τὸν τιμῶρησε ό Θεός;

– Ἔτσι, ἀποκρίθηκε ό Φραγκίσκος μὲ πνιμένη φωνή· δὲν ὑπάρχει βαρύτερη τιμωρία, φράτε Λεόνε, ἀπὸ τούτη: ν' ἅπαντὰς στὴν κἀκήτα μὲ καλοσύνη. [...] Αὐτὸ δὲν ἔκαμε ό Θεός καὶ σέ μένα; σέ μένα τὸν ἔλεινός, τὸν κακομοῖρη, τὸν τιποτένιο Ἑωσφόρο;⁴⁵

Αὐτός ο τιποτένιος Ἑωσφόρος στάθηκε ἱκανός νὰ κερδίσει τὸν μεγάλο ἀγῶνα πὺν ξεχωρίζει τὸ ελεῦθερο πνεῦμα του ἀνθρώπου.

Ο πολέμιός

Ξεκινώντας τὸ μυθιστόρημα του Αγίου Φραγκίσκου, ο Καζαντζάκης δήλωσε ὅτι ο ἥρωάς του αποτελοῦσε «τὸ πρότυπο τοῦ στρατευόμενου ἀνθρώπου» πὺν κατορθώνει νὰ «μετουσιώνει τὴν ὕλη πὺν του πιστευτήκε ό Θεός καὶ νὰ τὴν κάνει πνέμα». Αὐτὸ τὸ χρέος τὸ θεωροῦσε ἀνώτερο «ἀπὸ τὴν ἠθική κι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια κι ἀπὸ τὴν ωραιότητα», ἐπειδὴ ἐκεῖ βρισκόταν ἀκριβῶς τὸ νόημα τῆς ὑπαρξης, ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ πὺν κραυγάζει βοήθεια ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Για νὰ σώσει τὸν Θεό, ο ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ διανύσει μιὰ ἀνηφορική πορεία, πὺν θα τὸν οδηγούσε ἀπὸ τὸ Εγὼ ὡς τὴ Γῆ, μέχρι νὰ πραγματοποιήσει τὸ Ὅραμα νὰ παλέψει μαζί με τὸν Θεό.

Η πορεία του Αγίου Φραγκίσκου ξεκίνησε από την απάρνηση της τρυφερότητας που τον είχε περικυκλώσει από τα νιάτα του. Μετά από μια βαθιά πνευματική κρίση, αποφάσισε να επιστρέψει στον πατέρα του τα γήινα αγαθά και να ασπαστεί την απόλυτη φτώχεια. Κορυφή της ταπείνωσης της σάρκας του υπήρξε η υποδοχή των πληγών του Ιησού πάνω στο σώμα του, που είχε δοκιμαστεί σκληρά από τις νηστείες και τις αυτοθυσίες. Η παράδοση μας λέει ότι το *Cantico di Frate Sole* υπαγορεύτηκε από τον Άγιο λίγο πριν αποχαιρετήσει τις ομορφίες της ζωής, τον αδερφό τον Ήλιο και τη Σελήνη, το Νερό και τη Γη.

Η πρώτη ευκαιρία για τη μεταστροφή δόθηκε στο γιο του Bernardone κατά τη διάρκεια μιας ασθένειας που τον είχε πληγώσει πνευματικά, και όχι μόνο σωματικά. Πολύ καιρό ο Φραγκίσκος ένιωθε μέσα στην ψυχή του ένα κενό και δεν ήξερε πώς να το γεμίσει. Στην αρχή νόμιζε ότι η ιπποτική ζωή θα μπορούσε να του προσφέρει ένα ωραίο ιδανικό, αλλά τα σχέδιά του ματαιώθηκαν όταν φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Ασιζης και Περούτζιας. Μετά την απελευθέρωσή του, στα 1203, ο Φραγκίσκος γύρισε πάλι στην παλιά ζωή του, όμως μια αρρώστια τον οδήγησε στα πρόθυρα του θανάτου. Σε τούτο το σημείο ο Καζαντζάκης σκηνοθέτησε τη συνάντηση του Φραγκίσκου με τον φράτε Λεόνε, η οποία στην πραγματικότητα συνέβη αρκετό χρόνο αργότερα. Βγαίνοντας από την κυριακάτικη λειτουργία, ο Φραγκίσκος νιώθει πολύ ζαλισμένος και παρακαλεί τον Λεόνε να τον συνοδεύει στο σπίτι. Εκεί τον ρωτάει κάτι πολύ σημαντικό: πώς βρήκε τον Θεό;

– ‘Ο δρόμος ό δικός μου, σιός Φραγκίσκο μου –απάντησε ο φράτε Λεόνε–, καί μὴ σοῦ φανεῖ παράξενο, ὁ δρόμος ὁ δικός μου, γιὰ νὰ κινήσω γιὰ τὸ Θεό, ἦταν ἡ τεμπελιά. Νά, νά, ἡ τεμπελιά. Ἄν δὲν ἦμουν τεμπέλης, θὰ πορευόμουν κι ἐγὼ ὅπως ὅλοι οἱ καθὼς πρέπει ἄνθρωποι, θὰ ἔχα ξεσκολίσει κι ἐγὼ μὴν τέχνη, θὰ ἔχα ἀνοίξει ἀργαστήρι, μαρμαρῶς, ἀνυφαντῆς, χτίστης, θὰ δούλευα ὅλη μέρα, θὰ παντρευόμουν, δὲ θὰ ἔχα καιρὸ νὰ ζητῶ τὸ Θεό, ψύλλους στ’ ἄχρεα, ἔτσι θὰ ἔλεγα, ὁ νοῦς καὶ ὁ λογισμὸς μου πὼς νὰ βγάλω τὸ ψωμί μου, πὼς νὰ θρέψω τὰ παιδιὰ μου, πὼς νὰ κάμω κουμάντο τῇ γυναίκα μου· μεγάλες ἔγνοιες, ἀνάθεμά τις, ποῦ καιρὸς, ποῦ κέφι πιά, ποῦ ἀγνὴ καρδιά νὰ συλλογιέσαι τὸ Θεό!

Μὰ ἔδωκε ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ γεννήθηκα τεμπέλης· βαριόμουν νὰ παντρευτῶ, νὰ κάμω παιδιὰ, νὰ μπῶ στὰ βάσανα· καθόμουν στὸν ἥλιο τὸ χειμῶνα, στὸν ἥλιο τὸ καλοκαίρι· καὶ τὴ νύχτα, ξαπλωμένος στὴν ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ μου τ’ ἀνάσκελα, κοίταζα τὸ φεγγάρι καὶ τ’ ἄστρα. Κι ὅταν κοιτᾶς τὸ φεγγάρι καὶ τ’ ἄστρα, πὼς νὰ μὴν πάει ὁ νοῦς σου στὸ Θεό; Δὲν μποροῦσα πιά νὰ κοιμηθῶ, ποῖος τὰ ἔκαμε ὅλα ἐτοῦτα συλλογιζόμουν καὶ γιατί, ποῖος μ’ ἔκαμε καὶ μένα καὶ γιατί, καὶ καταποῦ νὰ βρῖσκεται ὁ Θεός, νὰ πάω νὰ Τονε βρῶ, νὰ Τὸν ρωτήσω; Κι ἡ εὐλάβεια, μαθές, καὶ μὴν ἀκοῦς, θέλει τεμπελιά, θέλει νὰ ἔχεις καιρὸ, ἕνας μεροδούλης μεροφᾶς γυρίζει σπῆτι τὸ βράδυ ξεθεωμένος, πεινάει, οἰχίνεται στὸ φαί, τρώει, τρώει μάνι μάνι, μαλώνει μὲ τὴ γυναίκα του, δέρνει τὰ παιδιὰ χωρὶς αἰτία [...] Ποῦ καιρὸς λοιπὸν γιὰ Θεό;⁴⁶

Πολλά χρόνια πριν, γράφοντας στον Börje Knös, ο Καζαντζάκης περιέγραφε μια κατάσταση παρόμοια με εκείνη του φράτε Λεόνε:

Vichy, 8.9.1949. Πρώτη φορά στη ζωή μου δοκίμασα τι θά πεί τεμπελιά. Πρώτη φορά πρόσεξα πώς υπάρχει σώμα και πώς πρέπει να το προσέχουμε, όχι για χατίρι του παρά για το χατίρι της ψυχής, που κουβαλάει άπάνω στους ώμους του.⁴⁷

Όλες οι πηγές αναφέρουν ότι ο Άγιος ήταν εξαιρετικά σκληρός για όσα αφορούσαν τη σωματική ευεξία. Εκτός από τις απολαύσεις, ο Φραγκίσκος στερούσε τον εαυτό του ακόμα και από τις πρώτες ανάγκες, όπως τα τρόφιμα, τα ρούχα και την κλίνη. Αυτή η έσχατη μορφή ασκητισμού δεν ήταν τόσο σπάνια στον Μεσαίωνα, όμως τις περισσότερες φορές συνοδευόταν από την περιφρόνηση της σάρκας και του κόσμου, που εθεωρείτο κτήμα του Πονηρού. Ο Άγιος Φραγκίσκος έτρεφε αντιθέτως βαθύ σεβασμό για όλα τα πλάσματα του Θεού, ώστε να επιθυμεί τη σωτηρία όχι μόνο των ανθρώπων αλλά και των ζώων, και των όντων που είχαν στραφεί εναντίον του Θεού και Πατέρα τους. Πώς λοιπόν να μην συμπεριλαμβάνει το κορμί του ανάμεσα στα πλάσματα του Θεού; Ήταν δυνατό να μην ξέρει ότι το σώμα είναι ο ναός του Αγίου Πνεύματος;

Ο ύψιστος λόγος που οδήγησε τον Άγιο Φραγκίσκο προς τον ασκητισμό ήταν η προσπάθεια να πλησιάσει όσο μπορούσε το παράδειγμα του Χριστού, που άφησε όλα τα πλούτη της θεϊκής του υπόστασης για να ασπαστεί και να αγιάσει τον ανθρώπινο πόνο, και δέχτηκε να προσφέρει το σώμα του ως θυσία συμφιλίωσης για τις αμαρτίες του κόσμου. Ο Καζαντζάκης όμως έδωσε και άλλες, προσωπικές του εξηγήσεις για τούτη τη στάση, ακολουθώντας μια ιδανική πορεία που θυμίζει από κοντά τα βήματα της *Ασκητικής*. Στην αρχή υπάρχει το κίνητρο προς ένα όραμα που οδηγά στην αγιοσύνη. Το αμέσως επόμενο βήμα είναι η διαφώτιση ότι μόνο η ψυχή υπάρχει:

Μπας και δέν υπάρχει κορμί, συλλογίζομουν στα όνειράτά μου, παρά μονάχα ψυχή; Μονάχα την ψυχή που μπορούμε ν' άγγιζουμε και νά δοῦμε τή λέμε σώμα [...] και τότε άξαφνα κατάλαβα τὸ μεγάλο μυστικό: δέν ὑπάρχει σώμα, δέν ὑπάρχει σώμα, φράτε Λεόνε, μονάχα ψυχή! [...] Κι ἂν ὑπάρχει μονάχα ψυχή, [...] ἂν ὑπάρχει μονάχα ψυχή, ὡς ποῦ μπορούμε νά φτάσουμε, φράτε Λεόνε! Μ' ἓνα πῆδημα, δέν ὑπάρχει πιά σώμα νά μᾶς ἔμποδίξει, φτάνουμε στὸν οὐρανό!⁴⁸

Η πραγματικότητα είναι όμως διαφορετική: η σάρκα έχει τις ανάγκες της, και είναι σχεδόν αδύνατο για τον άνθρωπο να τις ξεπεράσει. Καμιά φορά, οι προσπάθειες του νου να υποτάξει την ύλη φαίνονται μάταιες:

Θεέ μου, γιατί νά 'ναι ἡ σάρκα τόσο δυνατή; τόσο ἀκατάλυτη; τή μαστιγώνεις, δέν τῆς δίνεις νά φάει, δέν τὴν ἀφήνεις νά κοιμηθεῖ, τή βουλιάζεις στὰ χιόνια νά ξεπαγιάσει, τὴν κάνεις μιά φτυαριὰ λάσπη – κι αὐτὴ ἀμέρωτη, ἀπροσκύνητη, κρατᾷ ἀψηλὰ τὴν κόκκινη παντιγέρα καὶ φωνάζει!⁴⁹

Γι' αυτό η ζωή μοιάζει με αγώνα:

‘Ο κόσμος εἶναι παλαιότερα ἤρθαμε νὰ παλέψουμε, νὰ κάμουμε τὴ σάρκα πνέμα· καὶ μονάχα σὰν ὅλη γίνηι πνέμα, ὁ κόσμος ἐτοῦτος πιά δὲν μᾶς χρειάζεται, κι ἄς ἔρθει τότε ὁ θάνατος.⁵⁰

Αὐτὸ εἶναι τὸ καινούριο μας χρέος, ἀδερφέ καὶ συμπολεμιστή μου: νὰ κηρύχνουμε! Νὰ ἐπιστρατεύσουμε ὅσους μποροῦμε ἀδερφούς γύρω μας, ὅσα μποροῦμε περισσότερα στόματα νὰ κηρύχνουν, στήθια ν’ ἀγαποῦν, πόδια ν’ ἀντέχουν στὶς στράτες. Νὰ γίνουμε οἱ καινούριοι σταυροφόροι, νὰ κινήσουμε ὅλοι μαζί νὰ λευτερώσουμε τὸν Ἅγιο Τάφο. Ποιὸν Ἅγιο Τάφο; τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, φράτε Λεόνε. [...] Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς Ἅγιος Τάφος, εἶπε· ἐδῶ, μέσα στὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου, κείται ὁ Χριστὸς σταυρωμένος. Π’ αὐτὴ κινοῦμε, φράτε Λεόνε, γιὰ τὴν ψυχὴ κινοῦμε· ὄχι τὴ δικιά μας μονάχα, παρὰ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.⁵¹

Ἐρχεται ὁμως ἡ στιγμή που ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ αναγνωρίσει ὅτι δεν μποροῦμε νὰ σώσουμε τὸν κόσμο παρὰ μόνο με τα μέσα τα οποία ἔχουμε στη διάθεσή μας. Το σῶμα, ἀπὸ ἐμπόδιο, γίνεται σύμμαχος τῆς ψυχῆς στὸν μεγάλο ἀγῶνα τῆς σωτηρίας:

Φράτε Λεόνε, ἄνοιξε τὸ μυαλό σου, χάραξε στὸ μυαλό σου τὸ λόγο ποὺ θὰ σοῦ πῶ: Τὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ τόξο, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τοξότης κι ἡ ψυχὴ ἡ σαίτα. [...] Τριῶν λογίων εἶναι ἡ προσευχή: Ἡ πρώτη: Θεέ μου, τέντωσέ με, ἀλλιῶς θὰ σαπίσω. Ἡ δευτέρα: Θεέ μου, μὴ με παρατεντώσεις, θὰ σπάσω. Ἡ τρίτη: Παρατένωσέ με, κι ἄς σπάσω!⁵²

Ἐρως ἀνέκατε μάχαν

Μιά κοπέλα πέρασε.

– Νὰ ἔχω τὴν εὐχή σας, ἅγιοι τοῦ Θεοῦ, εἶπε χαιρετώντας.

‘Ο Φραγκίσκος ἔβαλε τὸ χέρι στὴν καρδιά, ἀντιχαιρέτησε, μὰ δὲ σήκωσε τὰ μάτια νὰ τὴ δεῖ. Ἦταν ὁμορφη, καλοδεμένη, πρόσχαρη.

– Πατὶ δὲ σήκωσες τὰ μάτια νὰ τὴ δεῖς, ἀδερφέ μου; ρώτησα.

– Πῶς νὰ σηκώσω τὰ μάτια καὶ ν’ ἀντικρίσω τὴ νύφη τοῦ Χριστοῦ; ἀποκρίθηκε.⁵³

Γεννιέται παρθένος ὁ ἄνθρωπος; Ἡ μήπως γίνεται; Καὶ εἰναι γίνεται, πῶς εἶναι δυνατό γιὰ ἓνα ζωντανό ὄν νὰ παραβιάσει τὸν ισχυρότερο νόμο τῆς φύσης; Ὅταν ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸ σύμπαν, ὅρισε ὅτι ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναίκα θὰ αποτελούσαν μία σάρκα καὶ ευλόγησε ὅλα τὰ πλάσματα δίνοντάς τους τὴν ικανότητα νὰ διαιωνίζουν τὴν ὑπαρξὴ τους διὰ μέσου των απογόνων. Επέλεξε ὁμως νὰ εἰσέλθει στὸν κόσμο ὡς ἄνθρωπος χωρὶς νὰ γνωρίσει ἄντρα ἢ Μητέρα Του, καὶ ὡς Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου παρέμεινε ἀθικτός, ἐνθαρρύνοντας τοὺς τέλειους σπαδούς του νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Αὐτὴ ἡ σκληρὴ ἐπιλογή, που ἀκολούθησαν πολλοί, γίνεται περισσότερο ἀξιοθαύμαστη ὅταν εἶναι ἀποτέλεσμα μεταστροφῆς ἐκ μέρους ἀνθρώπων που γνώρισαν τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς. Ὁ Ἅγιος Πέτρος καὶ πολ-

λοί από τους δώδεκα αποστόλους ήταν παντρεμένοι πριν γνωρίσουν τον Ιησού, ο Άγιος Αυγουστίνος απέκτησε εξώγαμο γιο προτού στραφεί προς την πνευματική ζωή. Ο Άγιος Φραγκίσκος ήταν από τους πλουσιότερους της Ασίζης και, παρόλο που οι πηγές δεν αναφέρουν στοιχεία για τη νεανική συναισθηματική ζωή του, δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι αρκετοί γονείς θα τον δεχόταν ευχαρίστως ως γαμπρό. Ίσως ανάμεσά τους υπήρχε και ο Favorino Schifi, πατέρας της κοπέλας που λίγα χρόνια αργότερα θα εγκατέλειπε το σπίτι και τα κάλλη της για να φορέσει το ράσο των *frati minori* και θα κλεινόταν στη μονή του Αγίου Δαμιανού.

Και τὸν ἔρωτά σου γιὰ τὴν Κλάρα, τὴν κόρη τοῦ ἄρχοντα Φαβορίνου Σκίφη, ἐγὼ μονάχα τὸν ξέρω· οἱ ἄνθρωποι θαρροῦν, γιατί 'ναι φοβητάρηδες, πὼς ἀγαποῦσες μονάχα τὴν ψυχὴ της· μὰ ἐσύ, πρωτύτερα ἀπ' ὅλα, ἀγάπησες τὸ κορμὶ της· ἀπὸ κεῖ κίνησες καὶ πῆρες ἀπίδρομο· ὕστερα ἀπὸ ἀγώνα καὶ παγίδες τοῦ πειρασμοῦ καὶ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἔφτασες στὴν ψυχὴ της· καὶ τὴν ἀγάπησες τὴν ψυχὴ αὐτῆς, ὁμῶς χωρὶς ν' ἀπαρνηθεῖς τὸ κορμὶ της καὶ χωρὶς ποτὲ νὰ τὸ ἀγγίξεις. Κι ὄχι μονάχα δὲ σοῦ στάθηκε ἐμπόδιο ὁ ἔρωτας αὐτὸς ὁ σαρκικὸς γιὰ τὴν Κλάρα, παρὰ καὶ σὲ βοήθησε πολὺ νὰ φτάσεις στὸ Θεό· γιατί ὁ ἔρωτας αὐτὸς σοῦ ξεσκέπασε τὸ μεγάλο μυστικὸ· μὲ ποιὸν τρόπο, μὲ ποιὸν ἀγὼνα γίνεται ἡ σάρκα πνέμα. Μιά 'ναι ἡ ἀγάπη, ἡ ἴδια, γιὰ τὴ γυναῖκα, γιὰ τὸ γιό, γιὰ τὴ μάνα, γιὰ τὴν πατρίδα, γιὰ τὴν ἰδέα, γιὰ τὸ Θεό· καὶ στὸ πιὸ χαμηλὸ σκαλοπάτι τῆς ἀγάπης νὰ νικήσεις, ἀνοίγεις τὸ δρόμο πού σὲ πάει στὸ Θεό. Πολέμησες τὸ λοιπὸν τὴ σάρκα, τὴν ἔριξες ἀνήλεα κάτω, τὴ ζύμωσες μὲ τὸ αἷμα σου καὶ μὲ τὰ δάκρυα, καὶ ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονο φοβερὸν ἀγὼνα τὴν ἔκαμες πνέμα. Αὐτὸ, τὸ ἴδιο, δὲν ἔκαμες καὶ μὲ τὶς ἀρετὲς σου ὅλες καὶ μὲ τὶς κακίες σου ὅλες; Σάρκα κι αὐτὲς, Κλάρα κι αὐτὲς, καὶ κλαίγοντας, γελώντας, σπαράζοντας, τὶς ἔκαμες πνέμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος, αὐτός, ἄλλον δὲν ἔχει.⁵⁴

Τολμηρή υπόθεση ή κρυφή αλήθεια; Μάταια θα προσπαθούσαμε να βρούμε στις πηγές ακόμα και την παραμικρή ένδειξη σαρκικής έλξης ανάμεσα στους νεαρούς Φραγκίσκο και Κλάρα. Ένα περιστατικό όμως μπορεί να μας φωτίσει για τη σχέση αγάπης τους. Ο Φραγκίσκος δεν ήταν συνηθισμένος να συχνάζει στη μονή της Κλάρας, και προσπαθούσε να αποτρέψει τις επισκέψεις των καλόγερων για να μη δημιουργήσει περιττή οικειότητα με τις καλόγριες. Η Κλάρα όμως τον παρακάλεσε να την επισκεφτεί για να την παρηγορήσει και να την ενθαρρύνει στην αποστολή της. Ο Φραγκίσκος τότε απάντησε ότι θα της έκανε επίσκεψη όταν ο δρόμος από την Πορτσιούνκολα έως τον Άγιο Δαμιανό θα σκεπαζόταν από λουλούδια, και αυτό ακριβώς έγινε. Δεν μοιάζουν όλα αυτά με μυστικό γάμο; Πάντως, ο Καζαντζάκης ήταν τόσο γοητευμένος από αυτή τη μυστική αγάπη που νόμιζε ότι οι ψυχές των δυο ερωτευμένων εν Χριστώ συνέχιζαν στον Παράδεισο τον γαμήλιο χορό τους.

23 Φεβρουαρίου 1924. Οί καμπάνες ἔχουν βαθιὰ ἁρμονία. Ἀρχίζει ἡ βαριά τοῦ Ἁγίου Ρουφίνου καὶ σὲ λίγο περιπλέκεται μέσα στὰ ρωμαλέα, ἀντρίκια μέλη τοῦ ἤχου τοῦτου ἡ λυγρὴ, ψιλή, ἀσημένια καμπάνα τῆς Ἁγίας Κλάρας. Ξεχωρίζουν τέλεια μέσα στὴν ἔνωση, σὰν μελανὸς μὲ ἄσπρη γυναῖκα. Κι ὅταν παύουνε, σὲ λίγο ντύν' χτυπὰ μιά καμπανιά ἡ Ἁγία Κλάρα, σὰ νὰ προκαλεῖ. Κι ἔπειτα, σὲ λίγο

πάλι, ντίν! καὶ νά, κατεβαίνει τότε ἡ βαριά φωνὴ τοῦ Ἁγίου Ρουφίνου καὶ πέρα ἔρχεται ἡ φωνὴ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου. Κι ἀρχίζει πάλι μιὰ χαρά, ἓνα παιχνίδι στὸν ἀέρα, ἐρωτικό, ἓνας χορός. Ποτὲ τόσο δὲ μοῦ ἀποκαλύφτηκε καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο le sens sexual.⁵⁵

Κυριακὴ, χτυποῦσαν οἱ βαριὲς καμπάνες τῆς ἐκκλησιᾶς του, κι ἀντίκτρα, ἀπὸ μιὰ μικρὴ πλατεῖτσα, ἀποκρίνονταν οἱ ψιλές, ἀργυρόλαλες καμπάνες τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Ἁγίας Κλάρας. Ἐσμιγαν στὸν ἀέρα, ἀχώριστοι πάντα, οἱ δυὸ τους, ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος κι ἡ Ἁγία Κλάρα, μὲ τὶς ἀθάνατες φωνές ποῦ τοὺς εἶχαν δώσει ἡ ἁγιοςύνη κι ὁ θάνατος. «Πότε θὰ ῥθεις πιά, πάτερ Φραγκίσκο, νὰ δεῖς κι ἐμᾶς τὶς ἔρημες στὸ Μοναστήρι μας; – Ὅταν θ' ἀνθίσουν καὶ βγάλουν ἄσπρα λουλούδια τ' ἀγκάθια...». Καὶ νά, αἰώνια πιά ἀνθίζουν τ' ἀγκάθια, καὶ φτεροκοποῦν αἰώνια ἀπάνω ἀπὸ τὴν Ἀσίζη, ἀχώριστα πιά, ὁ περισσότερος κι ἡ περισσότερα τοῦ Θεοῦ.⁵⁶

«*Frate Leone, inscrive che qui e in questo è perfetta letizia*»

Αἴγινα, 15 Αυγούστου 1933. Γράμμα στὴν Ελένη Σαμίου:

Τὴ νύχτα στρώνω στὴν ταράτσα καὶ κοιτάζω ὦρα πολλή τ' ἄστρα. Πόσο θὰ ἔλεγα νὰ ὅστε τὴν ὦρα αὐτὴ δίπλα μου δὲ λέγεται. «Il tacer è bello», λέει ὁ Dante: «ὠραία εἶναι ἡ σιωπή». Μὰ θα ῥθεῖ ἡ νύχτα, ποῦ θ' ἀπλώσω τὸ χέρι μου κι ὦ θάμια! θ' ἀγγίξω τὸ κορμὶ Σας. Καὶ τότε δὲ θὰ πῶ τίποτα, μὰ ἡ καρδιά μου θὰ χτυπᾷ ὥς νὰ σπάσει. Πατὶ καλὰ κατέχω πὼς τούτῃ εἶναι ἡ μεγάλη εὐτυχία. «Frate Leone», εἶπε ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος, «inscrive che qui e in questo è perfetta letizia»: «Ἀδερφε Λέοντα, σημείωσε πὼς ἐδῶ καὶ σὲ τοῦτο ὑπάρχει ἡ τέλεια χαρά»...⁵⁷

Κατὰ πάσα πιθανότητα, ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος δεν θα ἦταν τόσο πρόθυμος νὰ υποστηρίξει ὅτι ὁ ἐρώτας εἶναι ἡ τέλεια χαρά. Ἀν θέλαμε ὁμῶς νὰ περιγράψουμε τὴν πνευματικότητά του, δεν θα μπορούσαμε νὰ βροῦμε καλύτερο χαρακτηρισμὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ τέλειου εραστή τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σχέση τοῦ Φραγκίσκου με τὸν Σωτήρα του μοιάζει με ἓνα πάθος ποῦ γίνεται ισχυρότερο, ἐφόσον απαιτεῖ ὅλο καὶ μεγαλύτερες θυσίες: ἀσπαζόμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Δασκάλου του, ὁ Ἅγιος ἐφτάσε νὰ προσφέρει τὴ σάρκα του γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ ὁμῶς ποῦ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς περισσότερους μιμητὲς τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ εὐτυχία ποῦ συνοδεύει κάθε θυσία του. Σαν ἐπουράνιο φῶς, στὴ ζωὴ τοῦ Ἁγίου απλώνεται μιὰ χαρά ποῦ φαίνεται καὶ εἶναι εκπληκτικὴ, ἀν ἔχουμε ὑπόψῃ τὶς συνθήκες ἀπὸ τὶς ὁποῖες πηγάζει: ἀπὸ τὸ διάλογο με τὸν φράτε Λέονε ὡς τὴ σύνθεση τοῦ Ὕμνου τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Ἡλίου, ἡ τέλεια μακαριότητα κορυφώνεται ἐκεῖ ποῦ βρίσκονται ὁ πόνος καὶ ἡ ἀπὸγνωση, ἡ φτώχεια, ἡ ἀρρώστια καὶ ὁ θάνατος.

Sopra tutte le grazie e i doni dello Spirito Santo che Cristo concede ai suoi amici, esigee il Frate Leone, che ha ascoltato l'Angelo, che ha descritto la perfetta beatitudine, cosa migliore è vincere se stessi e volentieri, per amore di Cristo, sostenere pene, ingiurie e obbrobri e disagi. Perché di tutti gli altri doni di Dio noi non ci possiamo gloriare, perché non sono nostri ma di Dio. [...] Ma nella croce della tribolazione e dell'afflizione ci possiamo gloriare, perché questo è nostro».⁵⁸

Πώς είναι δυνατός όμως αυτός ο συνδυασμός; Για να αντιληφθούμε πλήρως αυτή τη στάση πρέπει να αναφερθούμε στο μέγιστο παράδοξο του Χριστιανισμού, στην ουσία του Χριστιανισμού: ότι η τέλεια μακαριότητα στηρίζεται βαθιά και αδιάλυτα μέσα στο Σταυρό. Ο Φραγκίσκος πίστευε ότι η θυσία είναι αξιόλογη και αληθινή μόνο όταν είναι καρπός ελεύθερης επιλογής και προσφέρεται με χαρά: πάνω απ' όλα, όμως, ένιωθε ότι με αυτό τον τρόπο ήταν πραγματικά ενωμένος με τον Θεό και δεν είχε ανάγκη καμιά άλλη παρηγοριά. Για χάρη του Θεού, ο Άγιος Φραγκίσκος ήταν ικανός να στερηθεί όλες τις σαρκικές απολαύσεις, το φαΐ και το νερό, τα ενδύματα και τον ύπνο. Αγαπούσε όμως τη φύση, και θεωρούσε αδέρφια όλα τα ζωντανά και τα υπόλοιπα στοιχεία, το νερό και το φως, τον ουρανό και τη γη, επειδή είναι όλα δημιουργήματα του Θεού και Τον δοξάζουν με την ύπαρξή τους.

Απόλυτα, κατά τρόπο μυστικό και σίγουρο, έχει ταφτιστεί για μένα ο άγιος Φραγκίσκος με τη φύση.⁵⁹

Ο Φραγκίσκος ήταν ένας από τους πρώτους, ο πρώτος άρτιος ανθός που ανέβηκε από τον σπαραχτικά οργωμένο χειμώνα του Μεσαίωνα. Η καρδιά του ήταν απλή, χαρούμενη, παρθένα· τα μάτια του, σαν τα μάτια του μεγάλου ποιητή και του παιδιού, έβλεπαν για πρώτη φορά τον κόσμο. Πολλές φορές θα κοίταξε ο Φραγκίσκος ένα απλό λουλούδι, μια πηγή νερό, ένα έντομο και θα πλημμύρισαν τα μάτια του δάκρυα. Τι 'ναι αυτό το θέαμα, θα συλλογίζονταν, τι 'ναι ετούτη η ευτυχία, τι μυστήριο θεϊκό το λουλούδι, το νερό, το έντομο! Ο Φραγκίσκος είδε για πρώτη φορά, ύστερα από τόσους αιώνες, με μάτια παρθενικά τον κόσμο. Όλη η βαριά, σχολαστική, δυσκίνητη πανοπλία του Μεσαίωνα έπεφτε, έμενε το σώμα γυμνό, γυμνή η ψυχή, παραδομένη σε όλες της ανατριχίλες της άνοιξης.⁶⁰

Ο Καζαντζάκης έδειξε μεγάλη ευαισθησία στο θέμα της ευτυχίας που προέρχεται από τη δύναμη της φύσης: μια δύναμη που μπορεί να ξεπεράσει ακόμα και τη μακαριότητα του Παραδείσου.

“Ένας άσκητής μιά φορά πέθανε κι ανέβηκε στὸν οὐρανό· ανέβηκε στὸν οὐρανὸ καὶ μπήκε βαθιά στὴν ἀγκάλη τοῦ Θεοῦ· εἶχε βρεῖ τὴν τέλεια μακαριότητα. Ὅμως μιὰ μέρα ἔσκυψε κάτω στὴ γῆς καὶ ξέκρινε ἓνα πράσινο φύλλο. «Κύριε, Κύριε, φώναξε, ἄσε με νὰ φύγω, νὰ ξαναγγίξω τὸ πράσινο φύλλο!» Κατάλαβες, φράτε Λεόνε; Δὲν ἀποκρίθηκα· τρώμαξα· ἄχ, τόση εἶναι, ἀλήθεια, ἡ δύναμη τοῦ πράσινου φύλλου!»⁶¹

Ακόμα και στην αγκάλη του Θεού αισθάνεται ο άνθρωπος τη δύναμη της φύσης. Μα δεν είναι η φύση όλη γέννημα του Θεού; Και ποια είναι η μεγάλη ελπίδα του Χριστιανισμού; Δεν είναι μήπως η υπόσχεση ότι θα κατοικήσουμε για πάντα τη γη, ανανεωμένοι και απελευθερωμένοι από κάθε λογής δυστυχία και ανάγκη; Ο ασκητής με τη λαχτάρα για τη ζωή θυμίζει περισσότερο την αντίληψη

του Κάτω Κόσμου των αρχαίων Ελλήνων, η οποία παρέμεινε δημοφιλής στη λαϊκή παράδοση, ανεξάρτητα από τον Χριστιανισμό: ο Κάτω Κόσμος ήταν στερημένος από το φως και από τη ζωή, και οι σκιές των νεκρών νοσταλγούσαν το φως του ήλιου και έλπιζαν κάποιοι από τους ζωντανούς να μην τους λησμονήσει.

Ο Καραγκιόζης του Θεού

Το τελευταίο φοιτητικό του καλοκαίρι, ο Καζαντζάκης γύρισε στην Κρήτη και ξεκίνησε ένα προσκύνημα για να τιμήσει τη γεννήτρα του γη. Κατά τη διάρκεια μιας κυριακάτικης εκδρομής συνάντησε έναν καθολικό αβά, με τον οποίο έζησε μια εμπειρία που τον μετέφερε σε άλλη εποχή:

Πήραμε τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ· [...] σταθήκαμε σ' ἓνα μικρὸ μοναστηράκι ὅπου ζοῦσαν καὶ χόρευαν κάθε Παρασκευὴ δερβισάδες· [...] μέσα ἀπὸ ἓνα κελὶ μᾶς εἶδε ἓνας δερβίσης, ζύγωσε· ἔβαλε τὸ χέρι στὸ στήθος του, στὰ χεῖλια, στὸ κούτελο, χαιρέτησε. [...] Ὑστερα ἄρχισε νὰ μιλάει γιὰ τὸ χορό.

– Ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ χορεύει, εἶπε, δὲν μπορεῖ νὰ προσεύχεται. Οἱ ἄγγελοι στόμα ἔχουν, μιλά δὲν ἔχουν· μιλοῦν στὸ Θεὸ χορεύοντας.

– Τί ὄνομα δίνετε στὸ Θεό, γέροντα; ρώτησε ὁ ἄβας.

– Δὲν ἔχει ὄνομα, ἀποκρίθηκε ὁ δερβίσης· δὲ χωράει ὁ Θεὸς σὲ ὀνόματα. Τὸ ὄνομα εἶναι φυλακὴ, ὁ Θεὸς εἶναι λεύτερος. [...]

– Τί εὐτυχία εἶναι ἐτούτη, ψιθύρισε ὁ ἄβας, πῶς λάμπει κι ἐδῶ, πίσω ἀπὸ τὰ πρόσωπα ὅλα ἐτοῦτα, τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ!... Σὲ παρακαλῶ, ρώτησέ τους, εἶναι τάγμα θρησκευτικὸ οἱ δερβισάδες, ποῖος εἶναι ὁ κανόνας τους;

Ὁ πιὸ γέρος ἀκούμπησε τὸ τοιμπούκι στὸ γόνατό του, ἀποκρίθηκε:

– Φτώχεια, φτώχεια, νὰ μὴν ἔχουμε τίποτα, νὰ μὴν μᾶς βαραίνει τίποτα, νὰ ὀδεύουμε στὸ Θεὸ ἀπὸ ἀνθισμένο μονοπάτι· τὸ γέλιο, ὁ χορὸς, ἡ χαρὰ, οἱ τρεῖς ἀρχάγγελοι πού μᾶς παίρνουν ἀπὸ τὸ χέρι καὶ πᾶμε.

– Ρώτησέ τους, μοῦ 'πε πάλι ὁ ἄβας, πῶς ἐτοιμάζονται νὰ παρουσιαστοῦν στὸ Θεό· νηστεύοντας;

– Ὅχι, ὄχι, ἀποκρίθηκε ἓνας νεαρὸς δερβίσης γελώντας· τρῶμε καὶ πίνουμε κι εὐλογοῦμε τὸ Θεὸ πού ἔδωκε στὸν ἄνθρωπο τὸ φαί καὶ τὸ πιτό.

– Πῶς λοιπόν; ἐπέμενε ὁ ἄβας.

– Χορεύοντας, ἀποκρίθηκε ὁ πιὸ γέρος δερβίσης μὲ τὴ μακριὰ ἄσπρη γενειάδα.

– Χορεύοντας; ἔκαμε ὁ ἄβας· γιατί;

Πατὶ ὁ χορὸς, ἀποκρίθηκε ὁ γερο-δερβίσης, σκοτώνει τὸ ἐγώ· κι ὅταν σκοτωθεῖ τὸ ἐγώ, δὲν ὑπάρχει πιὰ ἐμπόδιο νὰ σμίξεις μὲ τὸ Θεό.

Ἐλαμψε τὸ μάτι τοῦ ἄβᾶ:

– Τὸ τάγμα τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου! ξεφώνισε κι ἔσφιξε τὸ χέρι τοῦ γέρου δερβίση. Ὁμοῖα κι ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος περνάει τὴ γῆς χορεύοντας κι ἀνεβαίνει στὸν οὐρανό. Τί εἴμαστε ἐμεῖς, ἔλεγε, παρὰ οἱ καραγκιόζηδες τοῦ Θεοῦ, πὺν γεννηθήκαμε γιὰ νὰ φράνουμε τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων; Βλέπεις πάλι, μικρὲ μου φίλε, πάντα, πάντα ὁ ἴδιος ὁ Θεός. [...] Πές τους, σὲ παρακαλῶ, πῶς τὸν ἴδιο Θεὸ λατρεύουμε ὅλοι· κι ἐγώ, πές τους, εἶμαι δερβίσης μὲ μαῦρο ράσο.⁶²

Ο Άγιος Φραγκίσκος αποκαλούσε συχνά τον εαυτό του «giullare di Dio», ζογκλέρ του Θεού. Από την αρχή της μεταστροφής του, οι αλλόκοτες πράξεις του είχαν προκαλέσει τα γιουχαΐσματα αυτών που προηγουμένως τον ζήλευαν και την οργή του πατέρα του, που δεν άντεχε τον εξευτελισμό του γιου του. Οι πηγές αναφέρουν ότι για να βρει τις πέτρες για την οικοδόμηση της εκκλησίας του Αγίου Δαμιανού βγήκε στους δρόμους της Ασίζης φωνάζοντας: «Όποιος μου ρίχνει μια πέτρα, να έχει την ευλογία μου· όποιος μου ρίχνει δύο, να έχει την ευλογία μου δύο φορές· όποιος μου ρίχνει τρεις, να έχει την ευλογία μου τρεις φορές». Και ο λαός απάντησε ρίχνοντάς του πέτρες και περιγέλια. Με τους πρώτους οπαδούς του διέσχισε τους δρόμους χορεύοντας και τραγουδώντας και δοξολογώντας τον Θεό, χωρίς να ανησυχεί για ό,τι μπορούσε να σκέφτεται ο κόσμος για τη συμπεριφορά τους. Με αυτό τον τρόπο, χαμηλώνοντας τον εαυτό του, πλησιάζοντας το επίπεδο της ανοησίας, προσπαθούσε να γίνεται όλο και περισσότερο «φτωχός τω πνεύματι», να φαίνεται ανόητος στα μάτια των ανθρώπων για να είναι σοφός μπροστά στον Θεό. Ένα άλλο κίνητρο όμως τον οδηγούσε να χορεύει και να τραγουδάει: μια αληθινή χαρά της καρδιάς, που ένιωθε βαθιά την αγάπη και την ένωσή της με τον Πλάστη και Πατέρα της.

Ο Καζαντζάκης διηγείται πως ένας νέος από την Ασίζη, ο Αιγίδιος, είχε βάλει στοίχημα με τους φίλους του ότι θα μεθούσε τον Φραγκίσκο και θα τον έφερνε στην πλατεία του Άι Γιώργη να τον χορεύει μπροστά στον κόσμο. Όταν όμως πλησίασε τον Άγιο και τον άκουσε να μιλάει για τον Θεό, ντράπηκε για τη σκέψη του και την ομολόγησε με δάκρυα. Τότε ο Φραγκίσκος δέχτηκε να πάει στο χορό, για να μην χάσει ο Αιγίδιος το στοίχημα.

Πήρε ο Φραγκίσκος τὸ σύντροφό του ἀπὸ τὸ χέρι, ἦρθε κοντά μας:

– Μὲ χόρευε, εἶπε γελώντας, τὸν χόρευα κι ἐγὼ· στὴν ἀρχὴ χόρευα ὁλομόναχος μπροστὰ στὸ Θεὸ καὶ τοῦτος ἔπαιζε τὰ παλαμάκια· μὰ σὲ λίγο ζήλεψε ὁ ἀδερφὸς Αἰγίδιος, δὲ χτυποῦσε πιά τὰ παλαμάκια, μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὸν ὄμο κι ἀρχίσαμε κι οἱ δυὸ νὰ χορεύουμε· ὅλη ἡ πλάση μᾶς φάνηκε πὼς μᾶς ἔπιασε ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ χόρευε κι αὐτὴ μαζί μας μπροστὰ στὸ Θεό.

Τὶ χορὸς ἦταν ἐκεῖνος, ἀδερφοί μου! Ἄλλο εἶναι νὰ χορεύεις ὁλομόναχος, ἄλλο νὰ ᾽στε πολλοί, στὴν ἀρχὴ δυὸ, ὕστερα τρεῖς, ὕστερα τριάντα τρεῖς, ἑκατὸ χιλιάδες τρεῖς, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, κι ὕστερα καὶ τὰ ζᾶ, καὶ τὰ πουλιά, κι ὕστερα καὶ τὰ δέντρα κι οἱ θάλασσες καὶ τὰ βουνά, τὰ πλάσματα ὅλα νὰ χορεύουν μπροστὰ στὸν Πλάστη.⁶³

Τα πλάσματα όλα να χορεύουν μπροστά στον Πλάστη – αυτή ακριβώς είναι η εικόνα που μας παρουσιάζει ο Ύμνος του αδερφού του Ηλίου: τελευταίος καρπός της πνευματικής πορείας του Φραγκίσκου, καθώς και αριστούργημα της παγκοσμίας λογοτεχνίας κάθε εποχής.

Il Cantico di Frate Sole

Δύο αρχαιότατες βιογραφίες του Αγίου Φραγκίσκου, η *Legenda Perusina* και το *Speculum perfectionis*, αναφέρουν ότι το *Cantico di Frate Sole* δημιουργήθηκε στα 1224, δυο χρόνια πριν από το θάνατό του. Οι ίδιες πηγές αναφέρουν επίσης ότι οι στίχοι 23-26, που υμνούν τη συγχώρεση, προστέθηκαν αργότερα, με την ευκαιρία της συμφιλίωσης ανάμεσα στον επίσκοπο και το δεσπότη της Ασίζης, ενώ οι στίχοι για το θάνατο ανήκουν στις τελευταίες στιγμές της ζωής του Αγίου. Στην πραγματικότητα, οι συμμετρίες του ποιήματος, καθώς και η μεσαιωνική νοοτροπία, μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι ο ύμνος συντάχθηκε ως ενιαίος πίνακας, όπου οι ταλαιπωρίες και ο θάνατος ανήκουν στο ίδιο σχέδιο του Θεού, όπως και τα υπόλοιπα πλάσματα. Με αίσθημα ευγνωμοσύνης ο Άγιος ατενίζει όλο το σύμπαν, τους πλανήτες και τα τέσσερα στοιχεία της φύσης, τον άνθρωπο και τον προορισμό του προς τη δόξα, και καλεί όλη την πλάση να ευλογήσει τον Κύριο.

Ο Καζαντζάκης μετέφρασε τον Ύμνο με την ευκαιρία της μετάφρασης του Joergensen. Ο δανός συγγραφέας ακολούθησε την παράδοση και ανέφερε πρώτα μόνο την αίσια διασκευή του ποιήματος:

“Υψιστε, Παντοδύναμε, Πανάγαθε Κύριε,
σέ Σένα τὰ ἐγκώμια, ἡ δόξα κ’ ἡ τιμὴ καὶ κάθε εὐλογία!
Σέ Σένα μονάχα, “Υψιστε, τεριάζουν,
καὶ κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄξιος νὰ προφέρει τ’ ὄνομά σου!
Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, μὲ ὅλα Σου τὰ πλάσματα
καὶ ξέχωρα γιὰ τὸν κύρ ἀδελφό τὸν “Ἡλιο,
πού μᾶς φέρνει τὴ μέρα καὶ πού ἡ χάρις του μᾶς φωτίζει
καὶ πού εἶναι ὁμορφος καὶ ἀστραφερός καὶ μὲ τὴ μεγάλῃ του λάμψη μαρτυρεῖ γιὰ Σένα, “Υψιστε!
Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ Σελήνῃ καὶ τ’ ἀστρα πού δημιούργησες στὸν οὐρανό,
λαμπερά, πολύτιμα καὶ ὠραία!
Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὸν ἀδελφό τὸν ἄνεμο, καὶ γιὰ τὸν ἀέρα, γιὰ τὸ σύννεφο, γιὰ τὴ γαλή-
νῃ καὶ γιὰ ὅλους τοὺς καιροὺς πού μὲ αὐτὰ στηρίζεις τὰ πλάσματά σου!
Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὸ ἀδέλφι μας τὸ νερό, πού εἶναι πολὺ χρήσιμο, καὶ ταπεινὸ καὶ πολύ-
τιμο καὶ ἄγνό.
Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ φωτιά, πού μὲ αὐτὴ φωτίζεις τὴ νύχτα,
κ’ εἶναι ὠραία καὶ χαρούμενῃ καὶ δυνατὴ καὶ ρωμαλέα!
Δοξασμένος νᾶσαι, Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ μας, τὴ μητέρα Γῆ, πού μᾶς τρέφει καὶ μᾶς ἀναβαστάζει
καὶ γεννᾷει πλῆθος πωρικὰ καὶ πολύχρωμα ἄνθη καὶ δέντρα!
Δοξολογεῖτε καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριο, κ’ εὐχαριστεῖτε κ’ ὑπηρετεῖτε τον μὲ μεγάλη ταπεινοσύνη!⁶⁴

Στη συνέχεια προσθέτει τους στίχους για τη συγχώρεση:

Βλογημένος νᾶσαι, Κύριε, γιὰ ὅλους πού, ἐπειδὴ σέ ἀγαποῦν, συχωροῦν τοὺς ἐχθροὺς τους,
κ’ ὑποφέρουν τὴν ἀδικία καὶ τὴν καταδίωξη.

Μακάριοι όσοι ἐπιμένουν στήν εἰρήνη
γιατί ἀπὸ Σένα, Ὑψιστε, θὰ στεφανωθοῦν.⁶⁵

Τελευταίους προσθέτει τους στίχους για το θάνατο:

Βλοημένος νᾶσαι, Κύριε, γιὰ τὸν ἀδελφό μας τὸ σωματικὸ Θάνατο,
ποὺ κανένας ζωντανὸς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ξεφύγει!
Δυστυχισμένοι μονάχα ὅσοι πεθαίνουν σὲ θανάσιμο ἁμάρτημα·
μακάριοι ὅμως ὅσοι ἐφύλαξαν τὶς ἅγιες ἐντολές σου·
γιατί ὁ δεῦτερος θάνατος δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ τοὺς βλάψει!⁶⁶

Στο πλαίσιο μιας πιστής απόδοσης του κειμένου, δεν μπορεί να μείνει απαρατήρητη η απόλυτη ερμηνευτική ελευθερία των στίχων που αναφέρονται στη συγχώρεση. Το ιταλικό κείμενο έχει την εξής σημασία: «Δοξασμένος να 'σαι, Κύριέ μου, για όσους συγχωρούν για την αγάπη σου, και υποφέρουν ασθένειες και ταλαιπωρίες. Μακάριοι όσοι θα τις υποφέρουν με ειρήνη, αφού από σένα, Κύριε, θα στεφανωθούν». Δεν υπάρχει, κατ' αρχάς, καμία αναφορά στους εχθρούς, ίσως επειδή ο αληθινός οπαδός του Χριστού δεν θεωρεί κανέναν εχθρό, παρά μόνο αδερφό που έτυχε να αμαρτήσει, όπως συμβαίνει σε όλους. Η πράξη της συμφιλίωσης είναι σχεδόν έμφυτη στη ζωή του χριστιανού, που προσεύχεται: «Άφες ημῖν τα οφειλήματα ημών, ως και ημεῖς ἀφίεμεν τοῖς οφειλέταις ημῶν». Επίσης, δεν υπάρχει αναφορά σε αδικίες και καταδιώξεις, παρά μόνο σε ασθένειες και ταλαιπωρίες, δηλαδή στην καθημερινή μάχη όλων των ανθρώπων. Το πνεῦμα αυτών των στίχων φαίνεται να πλησιάζει το βιβλίο του Ιώβ περισσότερο από το κατά Ματθαῖον Ευαγγέλιο: σύμφωνα με αυτή την πνευματικότητα, οι δυσκολίες της ζωής είναι ο αγώνας που κάθε άνθρωπο πρέπει να καρτερεί για να κερδίσει το στεφάνι της αιώνιας δόξας. «Ο Κύριος έδωσε, ο Κύριος έλαβε πίσω: ας είναι ευλογημένο το όνομα του Κυρίου». Αυτός που εμπιστεύεται πραγματικά τον Κύριο είναι ικανός να δεχτεί με πνεῦμα ευγνωμοσύνης ακόμα και τα αρνητικά περιστατικά, ξέροντας ότι τον περιμένει κάτι που αξίζει πολύ περισσότερο απ' όλα τα επίγεια αγαθά. Αυτό το πνεῦμα φαίνεται να ταιριάζει απολύτως με την ψυχολογική κατάσταση του Αγίου Φραγκίσκου στα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν το σώμα του ήταν κατεστραμμένο από τις νηστείες και τις αρρώστιες.

Ο Καζαντζάκης μετέφρασε όμως τη βιογραφία του Joergensen κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, όταν η Ελλάδα είχε γνωρίσει τη σκληρότητα της κατοχής και ο ίδιος είχε υποφέρει την πείνα και την καταδίωξη για τις τότε κομμουνιστικές του ιδέες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το να επιμένει κανείς στην ειρήνη ήταν μια πράξη αληθινά ηρωική, ακριβώς επειδή όλες οι συνθήκες ωθούσαν τους ανθρώπους να πολεμήσουν για να σωθούν από την εξαφάνιση. Η δια-

σκευή του *Φτωκούλη του Θεού* είναι σαφέστερη και αναφέρεται κατευθείαν στο Ευαγγέλιο:

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, γιά ὅλους πού συχωροῦν τοὺς ἐχθροὺς τους, ἀπὸ τὴν ἀγάπη τους γιά Σένα. Μακάριοι ὅσοι ὑποφέρουν τὴν ἀδικία καὶ τὸ διωγμό, ἀπ' τὴν πολλὴ ἀγάπη στὴν εἰρήνη. Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, γιὰτὶ ἀπὸ Σένα, Κύριε, θὰ στεφανωθοῦν.⁶⁷

Στο *Φτωκούλη του Θεού*, ο Καζαντζάκης παρουσιάζει μια μετάφραση περισσότερο ελεύθερη, αν και σε γενικές γραμμές πρόκειται για το ίδιο έργο. Οι ελάχιστες διαφορές που παρατηρούνται δηλώνουν τη θέληση του μεταφραστή να πλησιάσει τον λαϊκό ρυθμό. Στους στίχους που αναφέρονται στο νερό και στη φωτιά, προτιμά να χρησιμοποιήσει τρία επίθετα αντί για τέσσερα. Επίσης, η «μητέρα Γης» γίνεται «μάνα μας» Γης, και «μας αναβαστάει στον κόρφο της». Πιο ελεύθερη είναι η απόδοση των στίχων που αναφέρονται στο θάνατο:

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, γιά τὸν ἀδερφό μας τὸ Θάνατο, πού κανένας ζωντανὸς δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ξεφύγει. Δυστυχισμένοι ὅσοι πεθαίνουν ἁμαρτωλοί, μακάριοι ὅσοι φύλαξαν, Κύριε, τὶς δέκα ἐντολές Σου.⁶⁸

Παρατηρούμε εδώ ότι ο Καζαντζάκης μιλάει για «τις άγιες εντολές» ή «τις δέκα εντολές» του Κυρίου, ενώ το πρωτότυπο γράφει «μακάριοι όσοι θα βρεθούν μέσα στα αγιότατα θελήματά σου», δηλαδή θα κάνουν το θέλημα του Κυρίου. Υπάρχει εδώ η προτροπή στους πιστούς να είναι πάντα έτοιμοι για τον ερχομό του Κυρίου, για τον οποίο κανείς δεν γνωρίζει ούτε την ώρα ούτε τη στιγμή: πρόκειται για μια πνευματική κατάσταση που εκτείνεται πέρα από τις δέκα εντολές και αφορά όλη τη ζωή. Έτσι, ενώ ο Άγιος Φραγκίσκος δηλώνει πνεύμα ευαγγελικό, ο Καζαντζάκης στηρίζεται περισσότερο στην Παλαιά Διαθήκη.

Εντελώς βγαλμένοι από τη φαντασία του συγγραφέα είναι οι στίχοι που ακολουθούν:

Αὐτοὶ δὲ φοβοῦνται τὸ Θάνατο· αὐτοὶ ἀγαποῦν τὸ Θάνατο. [...]
Ἄς εἶσαι δοξασιμένος, Κύριε, γιά ὅλα τὰ πάντα!⁶⁹

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, καὶ γιά τὴν ἀδερφή Ἀρρώστια· εἶναι καλή, αὐστηρή, πονάει τὸν ἄνθρωπο καὶ βοηθάει τὴν ψυχὴ νὰ γλιτώσει ἀπὸ τὴ σάρκα!⁷⁰

Και οι τελευταίοι στίχοι σφραγίζουν την πνευματική πορεία του αγιογράφου:

Δοξασιμένους νά 'σαι Κύριε, καὶ γιά τὸ ἄρνάκι τοῦ Θεοῦ, γιά τὸ λιονταράκι τοῦ Θεοῦ, γιά τὸ φράτε Λεόνε·
εἶναι ὑπάκουος, ὑπομονετικός, ἀνέβηκε κι αὐτὸς μαζί μου τὸν ἀνήφορό σου, Κύριε·
μὰ πὸ ἄξιος εἶναι αὐτὸς ἀπὸ μένα, γιὰτὶ συχνά
κι ἐνάντια στὴ φύση του, νικώντας τὴ φύση του, ἀνηφόριζε.⁷¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 *Γκρέκο*, 325.
- 2 Γράμμα στον Παναΐτ Ιστράτι, Μαδρίτη, 8.2.1933. *Ασνμβίβαστος*, 332.
- 3 *Γκρέκο*, 22.
- 4 10-25 Αυγούστου 1915. *Ασνμβίβαστος*, 75.
- 5 *Ασνμβίβαστος*, 24. Από τις πρώτες κοινές εμπειρίες, η λιτότητα της ζωής του, που συχνά αποκτούσε ασκητικές τάσεις, εντυπωσίασε βαθιά τη μέλλουσα γυναίκα του: «Μοναχός ή με τόν Άγγελο Σικελιανό μάταια χτύπησε πολλές πόρτες. Φεύγαμε πρωί-πρωί με άδεια χέρια, κάποιον θά βρίσκαμε μιά ντομάτα, μιά φέτα ψωμί, ένα τσαμπι σταφύλι να ξεγελάσουμε την πείνα μας. Τόση λιτότητα με παραξένευε, ίσως και να με ένοχλούσε κάπως, στην αρχή. Συνήθισα, όμως, γρήγορα. Έπειτα, είχα και άλλες άνταμοιβές».
- 6 23.2.1924. *Ασνμβίβαστος*, 135-136.
- 7 *Γαλάτεια*, 258-260.
- 8 Γράμμα στην Ελένη Σαμίου, Ηράκλειο, 15.7.1924. *Ασνμβίβαστος*, 31.
- 9 16.11.1922. *Γαλάτεια*, 114.
- 10 Νάπολη, 5.2.1924. *Γαλάτεια*, 232.
- 11 20.2.1924. *Γαλάτεια*, 240-241.
- 12 *Γκρέκο*, 183.
- 13 *Γκρέκο*, 183-185.
- 14 *Γκρέκο*, 368-371.
- 15 *Ιταλία*, 16, 19.
- 16 Assisi, 26.2.1924. *Γαλάτεια*, 253.
- 17 *Γαλάτεια*, 254.
- 18 *Γκρέκο*, 372-373.
- 19 *Γκρέκο*, 377. Το ίδιο ακριβώς αναφέρεται και στην εισαγωγή του Καζαντζάκη στη μετάφραση του Joergensen.
- 20 *Γκρέκο*, 374-376.
- 21 *Ασνμβίβαστος*, 488.
- 22 9.9.1952. *Ασνμβίβαστος*, 602.
- 23 *Ασνμβίβαστος*, 637-638.
- 24 *Ασνμβίβαστος*, 608-609.

- 25 *Ασνμβίβαστος*, 623-625.
- 26 *Ασνμβίβαστος*, 589.
- 27 *Γκρέκο*, 377-381.
- 28 Νίκος Καζαντζάκης, «Οι δύο αδερφοί (Τα ογδόντα χρόνια του Σβάιτσερ)», *Νέα Εστία* 57 (1955), 214-215.
- 29 P. Sabatier, *Vie de saint François d'Assise*, Paris, 1894.
- 30 Το ζήτημα για τις πηγές του Αγίου Φραγκίσκου αναφέρεται λεπτομερειακά στο δεύτερο κεφάλαιο της βιογραφίας του Jacques Le Goff, *Francesco d'Assisi*, μετάφραση στα ιταλικά A. De Vincentiis, L. Baruffi, Milano, 2005, 17 κ.ε.
- 31 *Fioretti*, 98. «Εξαιτίας των αμαρτιών ο Θεός επιτρέπει αυτές τις συμφορές. Και λέει, πολύ περισσότερο είναι επικίνδυνη η φλόγα της κόλασης που έχουν για πάντα οι κολασμένοι, από την οργή του λύκου, που δεν μπορεί να σκοτώσει παρά μόνο το σώμα. Τόσο περισσότερο λοιπόν πρέπει να φοβάστε το στόμα της κόλασης παρά το στόμα ενός μικρού ζώου που κρατά τόσο πλήθος σε φόβο και τρόμο. Επιστρέψετε, λοιπόν, φίλτατοι, στον Θεό και κάνετε μετάνοια αντάξια των αμαρτιών σας, και ο Θεός θα σας απελευθερώσει προς το παρόν από το λύκο, και στο μέλλον από τη φλόγα της κόλασης».
- 32 *Φτωχούλης*, 190-191.
- 33 *Ασνμβίβαστος*, 600-601.
- 34 *Φτωχούλης*, 86-91.
- 35 «Η διεύθυνσή μου, το αξίωμα του ηγούμενου στους καλόγερους, είναι πνευματικό, γι' αυτό πρέπει να κυριεύω τα ελαττώματα και να τα διορθώνω. Αν όμως δεν καταφέρνω να τα κυριεύω και να τα διορθώνω με το κήρυγμα και το παράδειγμα, δεν θέλω να γίνω ένας δήμιος που τιμωρεί και μαστιγώνει. Ως την ημέρα του θανάτου μου δεν θα σταματήσω, με το παρά-

δειγμα και τη ζωή, να διδάσκω στους καλόγερους να βαδίζουν στο δρόμο που ο Κύριος μου έδειξε και εγώ τους έδειξα. [...] Και δούλευα με τα χέρια μου και θέλω να δουλεύω. Και θέλω σταθερά όλους τους καλόγερους να δουλεύουν με τίμιο επάγγελμα. Όποιος δεν ξέρει, ας μάθει, όχι για να επιθυμεί το μισθό της δουλειάς, αλλά για να δώσει το παράδειγμα και να διώξει την τεμπελιά. Και όταν δεν θα μας δώσουν την αμοιβή για τη δουλεία μας, ας ανατρέξουμε στη λέσχη του Κυρίου, ζητώντας την ελεημοσύνη σε κάθε πόρτα».

36 *Φτωχούλης*, 148-149.

37 *Παράδεισος*, ΙΑ, 55-78. «Non era ancor molto lontan da l'orto / ch'el cominciò a far sentir la terra / de la sua gran virtute alcun conforto; / ché per tal donna, giovinetto, in guerra / del padre corse, a cui, come a la morte, / la porta del piacer nessun disserra; / e dinanzi a la sua spirital corte / et coram patre le si fece unito; / poscia di dí in dí l'amò più forte. / Questa, privata del primo marito, / millectent'anni e più dispetta e scura / fino a costui si stette senza invito; / né valse udir che la trovò sicura / con Amiclàte, al suon de la sua voce, / colui ch' a tutto il mondo fé paura; / né valse esser costante né feroce, / sì che, dove Maria rimase giuso, / ella con Cristo pianse in su la croce. / Ma perch' io non proceda troppo chiuso, / Francesco e Povertà per questi amanti / prendi oramai nel mio parlar diffuso. / La lor concordia e i lor lieti sembianti, / amore e maraviglia e

dolce sguardo / facieno esser cagion di pensier santi”.

38 *Φτωχούλης*, 143-144.

39 *Γκρέκο*, 233.

40 *Ασκητική*, 94.

41 *Φτωχούλης*, 24.

42 *Φτωχούλης*, 25.

43 *Φτωχούλης*, 316.

44 *Γκρέκο*, 223-224.

45 *Φτωχούλης*, 68.

46 *Φτωχούλης*, 30-31.

47 *Ασυνμβίβαστος*, 562.

48 *Φτωχούλης*, 50.

49 *Φτωχούλης*, 251.

50 *Φτωχούλης*, 162.

51 *Φτωχούλης*, 115.

52 *Φτωχούλης*, 171-172.

53 *Φτωχούλης*, 86.

54 *Φτωχούλης*, 19.

55 *Ασυνμβίβαστος*, 135-136.

56 *Γκρέκο*, 183.

57 *Ασυνμβίβαστος*, 342.

58 *Fioretti*, 43.

59 Joergensen, Πρόλογος.

60 *Γκρέκο*, 371.

61 *Φτωχούλης*, 205.

62 *Γκρέκο*, 152-154.

63 *Φτωχούλης*, 126-127.

64 Joergensen, 289.

65 Joergensen, 297.

66 Joergensen, 298.

67 *Φτωχούλης*, 355-356.

68 *Φτωχούλης*, 358.

69 *Φτωχούλης*, 358.

70 *Φτωχούλης*, 352.

71 *Φτωχούλης*, 361.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ασνμβίβαστος = Ελένη Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης. Ο Ασνμβίβαστος*, Αθήνα, εκδόσεις Καζαντζάκη, 1975.

Γαλάτεια = Νίκος Καζαντζάκης, *Επιστολές προς Γαλάτεια*, Αθήνα, Δίφρος, 1993.

Γκρέκο = Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Αθήνα, 1961.

Ιταλία = Νίκος Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας. Α', Ιταλία, Ασίζη*, Αθήνα, 1961.

Παράδεισος = *Η Θεία Κωμωδία*, μετάφραση Νίκος Καζαντζάκης, Αθήνα, 1934.

Φτωχούλης = Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Φτωχούλης του Θεού*, Αθήνα, 1953.

Bonaventura = San Bonaventura, *Vita di San Francesco*, a cura di Mario Spinelli, Roma, Città Nuova, 1973.

Joergensen = Johannes Joergensen, *Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης*, μετάφραση – πρόλογος Νίκος Καζαντζάκης, Αθήνα, Καλός Τύπος, 1943.

Fioretti = *I fioretti di san Francesco*, a cura di Guseppino De Roma, Milano, Paoline, 1998.

ABSTRACT

ELENA CAPPELLARO: Nikos Kazantzakis, *The poor man of God*

From the very beginning of his career, Nikos Kazantzakis used to be interested in those heroes and saints who were able to fight the temptations of the flesh and to transform the flesh into spirit. Saint Francis from Assisi was one of the beloved fellows in Kazantzakis's way to God. Kazantzakis was amazed by his austerity that he considered as a form of communism ante literam, and by the peace that the saint had achieved by renouncing to every form of private property. During a stay in Assisi, Kazantzakis met the Danish writer Joergensen, whose biography about S. Francis would have been translated during the war period. Later Kazantzakis met Doctor Albert Schweitzer, whose life seemed to be a reincarnation of the Holy from Assisi. The novel *The poor man of God* was one of the latest works of the Cretan writer. In his narration, Kazantzakis describes the saint according to his strong feelings about life and spirituality.